

UNIVERZITA KARLOVA V PRAZE

Filozofická fakulta

Ústav hospodářských a sociálních dějin

BAKALÁŘSKÁ PRÁCE

Alena Bulvasová

Posmrtné balzamování Klementa Gottwalda.

Embalmmment of Klement Gottwald: Expensive soviet cosmetics.

2012

Vedoucí práce: PhDr. Michal Pullmann PhD.

Poděkování

Chtěla bych tímto poděkovat vedoucímu své práce panu PhDr. Michalu Pullmannovi PhD., za veškeré rady a připomenutí při tvorbě této práce. Za ohleduplnost a pochopení při psaní své práce děkuji své rodině a přátelům.

Prohlášení

Prohlašuji, že jsem bakalářskou práci vypracovala samostatně, že jsem řádně citovala všechny použité prameny a literaturu a že práce nebyla využita v rámci jiného vysokoškolského studia či k získání jiného nebo stejného titulu.

V Praze dne 12. července 2012

Alena Bulvasová

Motto práce

„Kdo si boha vyrábí, jen modlu si odlévá; nebude z toho mít žádný prospěch.“

Izajáš 44, 9 – 10.

Abstrakt a klíčová slova

Práce je níže rozdělená na tři části nazvané „Smrt,“ „Pohřeb“ a „Balzamace.“ V první části se představuje důvod Gottwaldovy smrti v březnu 1953, zvláštní průběh pitvy a také situace jeho osobních lékařů. Druhá část se věnuje způsobu organizace „vojensko-civilního“ pohřbu a smutečním projevům v celé ČSR. Třetí oddíl je tematickým okruhem pro otázky balzamování např. připomenutí ostatních, v dnešní době stále funkčních mauzoleí ve světě, popsání stavebních úprav v Národním památníku anebo významu tzv. doplňujících balzamování.

Klíčová slova: Balzamování, Klement Gottwald, Pohřeb, Národní památník na Vítkově, doplňující balzamování.

Abstract and key words

This theses is divided into three parts called “The Death,” “The Funeral” and “The Embalmmment.” The first part introduces the reason of Gottwald’s death in March of 1953, especial way of an autopsy and also a situation of his personal doctors. The second part is dedicated to the organization of “military-civilian” funeral and mourning celebrations in the whole county. The last part is thematically divided for answering questions about the embalmmment for example reminding other still-working mausoleums in the world, describing building adjustments of the National Memorial on the Vítkov Hill or the value of so called “additional embalmmment.”

Key words: Embalmmment, Klement Gottwald, Funeral, The National Memorial on the Vítkov Hill, additional embalmmment.

Obsah

Poděkování	2
Prohlášení	3
Motto práce.....	4
Abstrakt a klíčová slova	5
Abstract and key words.....	6
Obsah	7
Seznam zkratk.....	9
Úvod.....	9
1 Smrt.....	12
1.1 Návrat ze SSSR	14
1.2 Prezident onemocněl!.....	15
1.3 Usilovná léčba	17
1.4 Poslední vzdor	19
1.5 Posmrtná maska a pitva zemřelého.....	21
2 Pohřeb	24
2.1 Průběh pohřbu v Praze: 15. – 18. března 1953.....	24
2.2 Průběh pohřbu v Praze: 19. března 1953	27
2.3 Smuteční akty v ČSR.....	37
3 Balzamace	44
3.1 Balzamování v zahraničí.....	45
3.2 Mauzoleum vs. Muzeum.....	47
3.3 Události, které ovlivnily Mauzoleum	47

3.4	Kde uložit tělo?.....	48
3.5	Stavební úpravy Památníku.....	49
3.6	Balzamace	61
3.7	Poslední zhasíná	65
	Závěr	69
	Lékařský slovníček	71
	Bibliografie.....	72
	Knihy	72
	Periodika, sborníky, články	73
	Online odkazy	74
	Archiválie	76
	Přílohy.....	81
	Seznam příloh	82
	Příloha č. 1.....	83
	Příloha č. 2.....	84
	Příloha č. 3.....	84
	Příloha č. 4.....	85

Seznam zkratek

čs. = československá / -é / -ý

KSČ = Komunistická strana
Československa

AMU = Akademie múzických umění

AVU = Akademie výtvarných umění

ČSA = Československé aerolinie

ČSM = Československý svaz
mládeže

KAV NF = Krajský Akční výbor
Národní fronty

KG = Klement Gottwald

KNV = Krajský národní výbor

KSK ÚV KSČ = Komise stranické
kontroly Ústředního výboru KSČ

KV KSČ = Krajský výbor KSČ

LM = Lidové milice

MAV NF = Místní Akční výbor
Národní fronty

MF = Ministerstvo financí

MK = ministerstvo kultury

MKG = Mauzoleum Klementa
Gottwalda

MNO = Ministerstvo národní obrany

MNB = Ministerstvo národní
bezpečnosti

MV = Ministerstvo vnitra

MV KSČ = Místní výbor KSČ

NB = Národní bezpečnost

PS ÚV KSČ = Politický sekretariát
Ústředního výboru KSČ

SČSP = Svaz československo-
sovětského přátelství

RP = Rudé právo

ÚAV NF = Ústřední Akční výbor
Národní Fronty

ÚD KSČ = Ústav dějin KSČ

ÚRO = Ústřední rada odborů

ÚV KSČ = Ústřední výbor KSČ

ÚV KSS = Ústřední výbor
Komunistické strany Slovenska

ÚNV = Ústřední národní výbor

Úvod

Pro fungování KSČ bylo životně důležité její protěžování před rodinou. "Já" v takovém režimu zaniká a je převálcováno pojmem "my všichni," respektive "strana."¹ Stejně zásady chrlil oficiální informační proud v souvislosti s prezidentem Klementem Gottwaldem - vyvyšovaly se jeho zásluhy o stát, jeho příspěvky v tělovýchově, jeho oddané sloužení straně, v mnohatisícových nákladech vycházely knižně jeho významné projevy a hlavně byl znám jako „Stalinův věrný žák.“ To vše značilo výjimečnost jeho osoby, což se jistě podepsalo na průběhu jeho posledních dnů, byrokratizaci celého pohřbu a vyvrcholilo rádooby majestátním posmrtným balzamováním jeho těla.

S odstupem času můžeme říci, že se celá Gottwaldova posmrtná existence řídila zásadou "zvláštní zásluhy za života = zvláštní zacházení po smrti." Důvod balzamování uvedl Bruno Köhler, že je to vyhovění přání občanům, kteří se nepřišli s mrtvým prezidentem rozloučit na Pražský hrad. Najednou to nebyl další socialistický výstřelek, kterým se chtěla strana přiblížit Východu, ale z celé plánované „monstr“ akce se stalo vstřícné gesto československému lidu. Po Druhé světové válce přišla v návaznosti na vítězný Východ vlna "posocialističtění" československé společnosti. Uchování a následné vystavení mrtvého těla KG se stalo jedním z mnoha nehospodárných počinů komunistické vlády, které můžeme nazvat "divokou sovětizací" Československa. Jako mnoho podobných projektů, byl i tento zrealizován s vizí, že nebude nikdy zničen.

Práci tvoří tři celky spojené osobou Klementa Gottwalda. První část práce nesoucí název „Smrt,“ se zabývá otázkami, které se váží k posledním okamžikům života Gottwalda. Kdo byli Gottwaldovi lékaři v poválečné době? Zde je použito závěrů z knihy Z. Psůtkové a Z. Vahaly, které jsou podloženy lékařskými fakty.

¹ MACURA, Václav. *Šťastný věk (a jiné studie o socialistické kultuře)*. 1. vyd. Praha: Academia, 2008. 351 s. ISBN 978-80-200-1669-0.

K zodpovězení otázky, jak probíhal poslední den Gottwaldova života, a kteří lékaři o něj pečovali před smrtí, pracuji s informacemi z deníku dr. Josefa Charváta. I když zde připomenu klasickou „deníkovou“ problematiku možného zveličování své osoby, nevidím zde žádnou možnou újmu na předložených informacích, které se váží ke KG. Stejný zdroj zodpovídá též otázku, jak probíhala pitva těla KG.

Z knihy jsou využity i zajímavé komentáře k druhému oddílu práce, nazvaný „Pohřeb.“ Tady tvoří opěrnou soustavu příspěvek Jana Galandauera „Zachvěl se, zakymácel rudý prapor náš,“ který doplňuji užitečnými informacemi z archivních dokumentů, jež se k pohřbu váží. Tato část si klade za cíl, popsat průběh a organizaci samotného pohřbu a poté i organizaci smutečních aktů v zemi.

Třetí část, obsahově nejrozsáhlejší, se věnuje otázkám stavebních úprav Národního památníku na Vítkově a péči o tělo KG. K Památníku se váží otázky, jak se změnil jeho vzhled, v důsledku budování MKG a s tím samozřejmě výše finančních nákladů. Připomenuty jsou sjezdy KSSS, které ovlivnily existenci Mauzolea. Dále je zde zodpovězeno, jaké firmy se podílely na stavebních úpravách a způsob jejich odměňování. Za další zde uvádím odpověď na to, jakým způsobem MKG fungovalo a konečně, kdy došlo k jeho uzavření. V části odkazující k péči o tělo, popisují tzv. doplňující balzamování, která se stala nezbytnými pro uchování těla KG, dále kdo o tělo pečoval ze strany ČSR, zda existovalo spojení se sovětskými lékaři a s tím spojená spolupráce při balzamování. Vše je náležitě podloženo archivním materiálem z Vojenského historického archívu, Archívu bezpečnostních složek a Národního archívu a též dobovými citacemi z Rudého práva.

Spojení všech tří částí, tvoří příslovečnou „tečku“ za životem prezidenta Gottwalda. Je ukázkou přeorganizovanosti režimu, který se nikdy nezajímal o to, co si obyvatelé země o projektech myslí, hlavní bylo, aby se požadované výsledky dostavily rychle a ve finále vypadaly, skutečně jen vypadaly, co nejlépe. Stejně

rychle se pak postupovalo i ve chvíli, kdy se staly ideologicky neúnosné. Celá práce mimo jiné tvoří hodnotný příspěvek k diskuzi, jak se angažovalo Čepičkovo MNO v organizaci pohřbu KG a v následném přebudování Národního památníku na Vítkově. Ne náhodou jsem si vybrala jako motto práce úryvek z Bible o marném odlévání model, které bych v kontextu s balzamováním KG, nazvala skutečně nadčasovým, ze kterého nám může plynout poučení do dob budoucích.

1 Smrt

První oddíl bakalářské práce nazvaný „Smrt“ sleduje poslední dny prvního komunistického prezidenta Klementa Gottwalda, počínaje 11. březnem 1953, kdy se Gottwald vrátil s několika členy čs. vlády z pohřbu nedávno zesnulého J. V. Stalina a konče 15. březnem, kdy proběhla pitva jeho těla.

Skon Gottwalda tak krátce po smrti Stalina byl přijímán ve společnosti rozporupně. Tvrzení, že československý prezident byl svému sovětskému vzoru „věrný doslova za hrob,“² jedni vykládali jako posměšku a druzí tento fakt považovali za opravdový důkaz loajality.

Ve své „Kronice komunistického Československa“ tvrdí Karel Kaplan následující: o nemoci Klementa Gottwalda a její vážnosti se komunističtí pohlaváři nedozvídali přímo ze zdroje, ale více vyzorovali sami. Po jeho smrti se ale přeli o to, zda o vážnosti svého stavu věděl sám prezident. Téma prezidentovy venerické choroby bylo tabu, Gottwald sám o své nemoci nikdy nemluvil a před veřejností se informace tajila stůj, co stůj. Osobní sekretářka prezidenta Ludmila Köhlerová tvrdila, že Gottwald svůj skutečný zdravotní stav neznal, ale v Moskvě byli se situací velice dobře obeznámeni již před Druhou světovou válkou a předsedovi ÚV KSCŠ to dávali najevo.³ Není však jasné zmíněno, zda o své nemoci „jen“ nevěděl, anebo si následky nákazy neuvědomoval.

S tezí, že by si své nákazy KG nebyl vědom, však nemohu souhlasit. Z lékařského hlediska⁴ je totiž vyloučené, aby si na sobě pacient alespoň nevšiml

² ČERNÝ, Rudolf. *Antonín Novotný: Vzpomínky prezidenta*. 1. vyd. Česká Kamenice: PolArt, 2008 422 s. ISBN 978-80-87286-00-5.

³ KAPLAN, Karel. *Kronika komunistického Československa: Klement Gottwald a Rudolf Slánský*. 1. vyd. Brno: Společnost pro odbornou literaturu – Barrister & Principal, 2009. 375 s. ISBN 978-80-87029-53-4.

⁴ HÜBSCHMANN, Karel: *Venrologie pro mediky a lékaře*. 1. vyd. Praha: Státní zdravotnické nakladatelství, 1959. 506 s.

určitých příznaků. Neléčená syfilida se vyznačuje třemi stádii.⁵ Každé z těchto stádií, kdy do celého organismu proudí mikroby druhu *Spirocheta pallidum*, oddělují tzv. latentní období, která mají u každého nemocného individuální průběh. Primární stádium se u nemocného projeví vytvořením tvrdého vředu v místě postižení. Pauza mezi ne tak silně se projevujícím sekundárním a finálním terciárním stadiem může dosáhnout i několika let. Jedním z příznaků posledního stádia může být tzv. kardio-vaskulární forma, kdy srdeční aortu nemocného postihne aneurysma, které vyvrcholí protržením stěny aorty. Tento příznak přesně odpovídá tomu, co KG v jeho posledních dnech potkalo.⁶ U nemocných syfilidou se mimo jiné silně projevuje náladovost. Pacienti mohou sršet energií, nápaditostí a fantazií a častokrát se jedná o případy, které překračují normy společenského chování.

Příznaky nemoci se u KG ozvaly už v lednu 1945, při pobytu v Moskvě, kdy jej postihla hemiplegie, obrna poloviny těla. Tehdy osmačtyřicetiletý Gottwald prošel tzv. Wassermannovým testem s pozitivním nálezem příjice. Tato choroba vyžadovala trvalé sledování nemocného i po zahájení antibiotické léčby. U Gottwalda, který možná ani nechápal, jakou nebezpečnou chorobou trpí, bylo sledování jen obtížně proveditelné. Stalina tato "novinka" příliš nenadchla a pro jistotu informoval o situaci Rudolfa Slánského.

Stojí též za zmínku, že budoucí čs. prezident holdoval ve velké míře i alkoholu.⁷ Poruchy chování a paměti, citová labilita, oslabení vůle, zhrubělost, až otupělost mohla způsobit také nadměrná konzumace lihovin a výsledkem nakonec byla silně poškozená játra.

Osobně se přikláním k názoru, že Gottwald i jeho žena o vážné nemoci věděli a oficiálně informovaným předním čs. komunistickým činníkem byl

⁵ PSŮTKOVÁ, Zdeňka – VAHALA, Zdeněk. *I nám vládli nemocní? Naši první prezidenti očima medicíny*. 1. vyd. Praha: Práh, 1992. 142 s. ISBN 80-900835-8-7.

⁶ Tamtéž.

⁷ Tamtéž.

Rudolf Slánský a po Druhé světové válce ještě prezident Edvard Beneš.⁸ V tomto nelze jinak než souhlasit s prací Zdeňky Psůtkové a Zdeňka Vahaly, kteří ve své knize „I nám vládli nemocní? Naši první prezidenti očima medicíny“ všechny závěry opírají o medicínská fakta.

1.1 Návrat ze SSSR

Československá delegace, jež se v úterý 10. března roku 1953 účastnila pohřbu Josefa Vissarionoviče Stalina, se do vlasti vrátila hned dalšího dne. Prezidenta republiky Klementa Gottwalda, ministra národní bezpečnosti Karola Bacílka a ministra národní obrany Alexeje Čepičku přivítal na ruzyňském letišti mimo jiné předseda vlády Antonín Zápotocký, předseda Národního shromáždění Oldřich John a velvyslanec SSSR v Praze Alexander Jefremovič Bogomolov. Poté, co přítomní vyslechli čs. a sovětskou státní hymnu, Gottwald v Čepičkově doprovodu vykonal přehlídku čestné stráže pražské posádky a odebral se na Hrad.⁹

Na většině posledních Gottwaldových fotografií uveřejněných v tisku, z moskevské návštěvy a malé vojenské přehlídky, jej zobrazili s huňatou beranicí nasazenou hodně do čela a v zimním kabátě, zapnutém až ke krku. Na některých snímcích je jasně patrné, jak byl KG poslední dny před svou smrtí odulý, v obličejí nezdravě opuchlý a vystupování z vládního letadla mu činilo velké potíže. Rudolf Černý ve svých „Vzpomínkách prezidenta“ uvádí, že na fotografiích a filmech pořízených už v r. 1952 je vidět, jak nemoc Gottwalda ničí.¹⁰

⁸ VOJTĚCHOVSKÝ, Miloš: Čím stonali mocní ve 20. století. (IV):. Stručná patobiografická sonda do nedávné minulosti. *Český a slovenský psychiatr* 107 (4). Str. 231 – 248. ISSN 1212-0383.

⁹ Návrat čs. delegace z pohřbu generalissima J. V. Stalina. *Rudé právo*, 1953, ročník 33, číslo 71, str. 1.

¹⁰ ČERNÝ, Rudolf. *Antonín Novotný: Vzpomínky prezidenta*. 1. vyd. Česká Kamenice: PolArt, 2008 422 s. ISBN 978-80-87286-00-5.

1.2 Prezident onemocněl!

Ve čtvrtek, byl kolem deváté hodiny večerní celý Pražský hrad na nohou a na místě se sešly tehdejší osobnosti čs. zdravotnictví, které v tu dobu byly k sehnání. Po návratu z Moskvy se sám KG cítil špatně, ale lékaře k sobě povolal nechtěl.¹¹ Prof. Jaroslav Procházka, kapacita v oboru srdeční a plicní chirurgie, vyšetřoval dalšího dne Gottwaldova vnoučata a při té příležitosti vyšetřil i prezidenta republiky. Zjistil u něj zhoršení zdravotního stavu, bolesti hlavy, nohou, obtíže při posazení a namáhavé dýchání. Nasadil léky proti kašli. Během dne vypravila Ludmila Köhlerová vůz pro několik dalších lékařů, neboť prezidentův stav nevykazoval známky zlepšení. Na Hradě od té chvíle ordinovali: MUDr. František Závodný, MUDr. Jindřich Karpíšek, prof. Josef Charvát, prof. Vratislav Jonáš a výše zmíněný prof. Procházka.¹² Jelikož neznali žádné podrobnosti ohledně Gottwaldova zdraví, nikdo z přítomných jej předtím neléčil, do rukou se jim v tu dobu nedostaly žádné prezidentovy lékařské záznamy, nic papírově doložitelné, z čeho by mohli při stanovování diagnózy vycházet (což jim přišlo samozřejmě velmi podezřelé¹³), naordinovali nemocnému odpočinek, v dobré víře, že nejde o nic vážného.

Sluší se připomenout, v jaké situaci se nacházeli Gottwaldovi lékaři mezi lety 1945 – 1953. V roce 1945 se prvním Gottwaldovým lékařem stal MUDr. Ladislav „Leo“ Haas.¹⁴ Stalo se tak na popud Slánského, který chtěl, jako vysoký stranický funkcionář vědět, jak se situace doopravdy má. Spolehlivý komunista Haas, od r. 1926 člen strany, získal praxi s luetiky během Druhé světové války, kdy pobýval v Anglii a dojížděl do Londýna na psychiatrickou

¹¹ PSŮTKOVÁ, Zdeňka – VAHALA, Zdeněk. *I nám vládli nemocní? Naši první prezidenti očima medicíny*. 1. vyd. Praha: Práh, 1992. 142 s. ISBN 80-900835-8-7.

¹² CHARVÁT, Josef. *Můj labyrint světa: Vzpomínky, zápisky z deníků*. 1. vyd. Praha: Galén, 2005. 570 s. ISBN 80-7262-266-8.

¹³ Tamtéž.

¹⁴ PSŮTKOVÁ, Zdeňka – VAHALA, Zdeněk. *I nám vládli nemocní? Naši první prezidenti očima medicíny*. 1. vyd. Praha: Práh, 1992. 142 s. ISBN 80-900835-8-7.

kliniku.¹⁵ Už v září příštího roku, jej ale funkce zbavili. V r. 1947 zemřel doc. MUDr. Richard Smělý, který zastával místo Gottwaldova internisty. Ten také zjistil, že u příštího prezidenta vzniklo v důsledku syfilidy aneurysma srdeční aorty a odhadl délku života nemocného na necelé dva roky, tj. do podzimu r. 1949.¹⁶ Po smrti doc. Smělého na jeho místo nastoupil prof. Vladimír Haškovec. Ten již dříve zaskakoval za dr. Haase a pravidelně informoval Slánského o Gottwaldově zdravotním stavu. V soudním procesu s bývalými Gottwaldovými osobními lékaři v r. 1954, byli oba, jak Haas, tak Haškovec, obviněni ze zanedbání péče o prezidenta. Haas vyvázl se zproštěním viny, pro nedostatek důkazů, ale Haškovce¹⁷ poslali na šest let do vězení, za trestný čin „spolčení se s Rudolfem Slánským s úmyslem ublížení na zdraví ústavnímu činiteli.“¹⁸

Na lékařském konciliu, vyplynulo z výpovědi dr. Karpíška následující: v pondělí odletěl (proti své vůli, odvolán v průběhu vizity) společně s československou delegací na pohřeb J. V. Stalina do Moskvy, jako osobní lékař prezidenta Gottwalda, který se už ten den prý necítil dobře.¹⁹ Prezidentovi radil, aby raději využil na cestě do Moskvy vlak, než letadlo, nicméně KG velmi hrubě odmítl.²⁰ Smuteční obřad se konal za studeného moskevského počasí, prezident při něm prochladl a měl oteklé nohy, ale jak sám Gottwald řekl, „z dvouhodinového stání.“²¹ Začínala u něj rýma. V úterý odpoledne jej podrobili téměř tříhodinovému vyšetření v nemocnici, ale výsledek Karpíškovi nesdělili

¹⁵ PSŮTKOVÁ, Zdeňka – VAHALA, Zdeněk. *I nám vládli nemocní? Naši první prezidenti očima medicíny*. 1. vyd. Praha: Práh, 1992. 142 s. ISBN 80-900835-8-7.

¹⁶ Tamtéž.

¹⁷ Jeden z bodů Haškovcovy obhajoby např. bylo, že sám na sobě zkoušel dvojitou dávku léků, které Gottwaldovi předepisoval. PSŮTKOVÁ, Zdeňka – VAHALA, Zdeněk. *I nám vládli nemocní? Naši první prezidenti očima medicíny*. 1. vyd. Praha: Práh, 1992. 142 s. ISBN 80-900835-8-7.

¹⁸ Po utichnutí kauzy s Gottwaldovými lékaři, Vladimíra Haškovce v r. 1955 opět propustili a ten se poté věnoval práci na jednom bohnickém psychiatrickém oddělení.

¹⁹ CHARVÁT, Josef. *Můj labyrint světa: Vzpomínky, zápisky z deníků*. 1. vyd. Praha: Galén, 2005. 570 s. ISBN 80-7262-266-8.

²⁰ PSŮTKOVÁ, Zdeňka – VAHALA, Zdeněk. *I nám vládli nemocní? Naši první prezidenti očima medicíny*. 1. vyd. Praha: Práh, 1992. 142 s. ISBN 80-900835-8-7.

²¹ CHARVÁT, Josef. *Můj labyrint světa: Vzpomínky, zápisky z deníků*. 1. vyd. Praha: Galén, 2005. 570 s. ISBN 80-7262-266-8.

a Gottwald se ke svému českému lékařskému doprovodu choval arogantně.²² Nejprve si prezidenta chtěli nechat u sebe v SSSR v léčení, poté, co toto Gottwald odmítnul, jej také žádali, aby alespoň na zpáteční cestu do Prahy využil raději vlak, než letadlo. Další marné naléhání. Na zpáteční cestu dostal vysokou dávku penicilinu.

Let proběhl bez potíží, Gottwald většinu času v letadle prospal. Po přistání si stěžoval na bolest v levé ruce, ale sám to přikládal za vinu nepohodlnému cestování. Letěli ve výšce kolem 2.700 m. Prezidentovi se udělalo nevoľno a dr. Karpíšek, dr. Závodný a prof. Procházka vycházeli z předpokladu, že Gottwalda sužuje chřipková²³ levostranná pneumonie.²⁴ Ve večerních hodinách se k nim připojili prof. Charvát a prof. Jonáš. Přes špatný zdravotní stav, byl Gottwald v dobré náladě: „Vítal mne s úsměvem a humorem, rozhodně protestoval proti pobytu na lůžku, chtěl chodit do koupelny i na toaletu.“²⁵ Při poslední prohlídce toho dne byla teplota prezidenta mírně zvýšená 37,7 °C, kašel žádný, jazyk bez známek onemocnění.

Hrad někteří lékaři opouštěli po jedenácté hodině večerní. Ve vedlejších místnostech zasedalo politbyro, jehož členy, např. Jaromíra Dolanského, Václava Kopeckého, Viliama Širokého, Antonína Zápotockého a pochopitelně prezidentova zetě Alexeje Čepičku, zahlédli někteří lékaři při svém odchodu.²⁶

1.3 Usilovná léčba

Stav prezidenta se zhoršil. Gottwalda znovu přivolaní lékaři našli ve velmi vážném stavu. Studený pot, nehmatný puls, namodralé zbarvení kůže, chladné

²² PSŮTKOVÁ, Zdeňka – VAHALA, Zdeněk. *I nám vládli nemocní? Naši první prezidenti očima medicíny*. 1. vyd. Praha: Práh, 1992. 142 s. ISBN 80-900835-8-7.

²³ Chřipky nebyly u prvního dělnického prezidenta ničím novým, trpěl jimi pravidelně na jaře a na podzim. Nejtěžší chřipkou si prošel na jaře 1951. Tamtéž.

²⁴ CHARVÁT, Josef. *Můj labyrint světa: Vzpomínky, zápisky z deníků*. 1. vyd. Praha: Galén, 2005. 570 s. ISBN 80-7262-266-8.

²⁵ Tamtéž. Str. 230.

²⁶ Tamtéž.

ruce. Prezident dostal analeptika a všechny dostupné kyslíkové lahve se začaly svážet na Hrad. Gottwald setrval ležet na pravém boku, což pro něj bylo za daných okolností nejpříjemnější. Dalším přivolanou pomocnou silou se stala dr. Marie Obrdová. Nález na plicích se zdál více zanícený než předchozí den. Z Moskvy povolali dr. A. Markova, který Gottwalda léčil dříve, při pravostranné pneumonii a dr. J. Federová, kterou přizvali jako konzultantku k případu.²⁷

Po deváté hodině se objevila nová skutečnost, když konečně Čepička přinesl z trezoru starší lékařské záznamy prezidenta. „Ke svému zděšení nacházíme s Jonášem velké větvenovité aneurysmatické rozšíření celé hrudní aorty a velké kulovité aneurysma levé pulmonalis.“²⁸

Krátce poté dorazili na Hrad Markov s Federovou a přivezli s sebou další rentgenové snímky, které potvrdily diagnózu českých lékařů. Při Gottwaldově návštěvě v Moskvě, zavedli sovětsí lékaři antiluetickou léčebnou kúru s devíti miliony jednotek penicilinu.²⁹ Nově příchozí doc. Bohumil Špaček provedl hrudní punkci, která ukázala prasklé aneurysma. Krev v hrudníku vytlačila srdce doprava.

Čs. doktory toho dne ještě čekal dvojitý výsledek u politbyra, nejprve bez sovětského velvyslance a Antonína Zápotockého a napodruhé už za jejich přítomnosti. Politbyro, které o stavu prezidenta informoval dr. Markov, nakonec souhlasilo s vydáním zprávy o situaci, ale text z pera prof. Charvátova ještě trochu proškrtalo, než ji pustilo do tisku.

Na veřejnost neměla prosáknout žádná zpráva, jež by spojovala prezidentovo onemocnění s návštěvou Moskvy. Chřipkové příznaky se tedy neprojevíly už 10. března na pohřbu, ale až o dva dny později, po návratu delegace do Prahy. Samozřejmostí léčení se stala přísná mlčenlivost všech

²⁷ CHARVÁT, Josef. *Můj labyrint světa: Vzpomínky, zápisky z deníků*. 1. vyd. Praha: Galén, 2005. 570 s. ISBN 80-7262-266-8.

²⁸ Tamtéž. Str. 231.

²⁹ Tamtéž.

ošetřujících lékařů. Dr. Markov zkontaktoval sovětského hrudního chirurga, profesora Aleksandra Nikolajeviče Bakuljeva, který nakázal hrudník okamžitě otevřít a šít aneurysma. Čs. lékaři, zejm. další přizvaní chirurgové prof. Jiří Diviš a prof. Arnold Jirásek, kategoricky odmítali, vzhledem k obtížím, které měli při předchozí manipulaci s nemocným, když jej vyšetřovali. „...uměl jsem si představit, jak z něj vyletí ten hematotorax a v aneurysmatu ihned začne strašlivě krváčet malý otvor, který sákne.“³⁰ V sobotu, v jednu hodinu ráno začalo další lékařské koncilium. Do týmu přibyli z Moskvy iljušinem dopravený Bakuljev v doprovodu s dr. Fedosovou.

Na Hradě došlo k malé přestavbě interiéru. Velká koupelna suplovala operační sál pro plánovaný zákrok. Z tehdejšího Státního sanatoria na Santošce, z Vojenské nemocnice, z Krče a z jiných zdravotnických ústavů se bleskově transportovaly potřebné věci jako operační stoly, narkotizační zařízení, roušky, roztoky, chirurgické nástroje, plazma, konzervy s krví, na Hrad se měli dostavit zdravotní sestřičky, anesteziologové a „samozřejmě fyzlové.“³¹ V místnosti se mělo zvýšit osvětlení, kladly se nové kabely, pojistky a dokonce přimontovali nové telefony.

1.4 Poslední vzdor

Polomrtvého Gottwalda při životě udržovali kyslíkem a injekcemi, které aplikovali každých dvacet minut, aby do přiletu sovětského specialisty vydržel živý. Čs. lékaři stále tvrdili, že operace KG v takovém stavu je nemožná, ale až poté, co ke stejnému závěru dospěl i sám Bakuljev, si velvyslanec Bogomolov a ministr Čepička dali říct a na operaci přestali trvat.³² Bakuljev odvolal personál připravený už několik hodin k operaci. Dr. Diviš provedl odlehčovací punkce a v půl šesté ráno aplikovali morfium, jelikož prezident velice naříkal. Přes noc

³⁰ CHARVÁT, Josef. *Můj labyrint světa: Vzpomínky, zápisky z deníků*. 1. vyd. Praha: Galén, 2005. 570 s. ISBN 80-7262-266-8. Str. 232.

³¹ Tamtéž. Str. 233.

³² Tamtéž.

do jeho těla napumpovali desítky miligramů chemických látek, které si s sebou mimo jiné přivezl Markov sám z Moskvy a odmítl aplikaci látek místních, a spotřebovali na nemocného desítky kyslíkových lahví. Gottwald zažádal ke snídani sklenku piva a talíř polévky, ale moc toho nesnědl ani nevypil. Markov navrhl lékařské „střídání stráží“ u nemocného. První „hlídka“ připadla od sedmi hodin do jedné hodiny odpoledne na Špačka, Procházku a českého konzultanta případu dr. Krause. Zbytek týmu dostal volno.³³

Po necelých dvou hodinách klidu přišel další šok. Křeče končetin a obličeje, dezorientace. Dýchání bylo těžké, puls nehmatný, nemocnému zapadl jazyk. Čepička přivedl nového mladého doktora, který Gottwaldovi zvláštním přístrojem stimuloval brániční nerv elektrickými impulsy, aby mohl vůbec dýchat. Zlepšení ale nenastávalo a mladík pak ještě generálovi před půl jedenáctou navrhl, že by bylo účinnější, kdyby nerv operativně obnažili. Dr. Jirásek se ještě připravil na operaci, ale nakonec se rozhodlo, že na tak nesterilním místě, v takové nemožné poloze a navíc se stále zhoršujícím se stavem nemocného, se takový zákrok stal naprosto nesmyslným řešením.³⁴

Pár minut před smrtí už ustaly křeče, záškuby tělem a končetinami, hlava i oči směřovaly doleva. Přesně v jedenáct hodin dopoledne nemocnému sundali z obličeje kyslíkovou masku, což bylo v tu chvíli to poslední, co jej udržovalo při životě. Smrt Klementa Gottwalda konstatovali všichni přítomní lékaři. S ostatními stáli v pozoru, paní Čepičková, dcera zemřelého, omdlela.

Následovalo dlouhé papírování. Lékaři se obávali, na jaké „mouchy“ přijdou členové Státní bezpečnosti nebo sekretariátu KSČ, až budou zkoumat protokoly a diagnózy, které v tu chvíli sepisovali. Čepička, který jim byl celou dobu neustále na blízku, účastnil se všech koncilií a všechno kontroloval, byl teď velmi netečný a podezřívavý. Zápotocký na druhou stranu jednomu každému

³³ CHARVÁT, Josef. *Můj labyrint světa: Vzpomínky, zápisky z deníků*. 1. vyd. Praha: Galén, 2005. 570 s. ISBN 80-7262-266-8.

³⁴ Tamtéž.

z nich potřásl rukou na důkaz díku. Dr. Obrdová si neodpustila komentář „To jsem ráda, že jsem obyčejným člověkem. Já budu umírat klidně, bez tohoto mučení.“³⁵

Všichni čs. lékaři odsoudili přehnanou aktivitu přivolaných Sovětů, která byla důležitá jen aby, až se vrátí domů, nemohli být potrestáni za to, že nevyužili všech možných prostředků k vyléčení Gottwalda.³⁶ Stejně tak naši nemohli dělat nic jiného, aby jim vyšší instance nevytkli, že neuposlechli sovětské rady. Čili se jednalo o začarovaný kruh o tom, kdo má větší strach.

Týden po smrti prezidenta, 21. března, navštívil profesora Charváta kolega prof. Vladislav Kruta, který se Charváta přímo dotázal, jakého speciálního přístroje bylo při léčení Gottwalda použito.³⁷ Ukázalo se, že prof. Kruta vynalezl již před nějakou dobou přístroj, který umožňoval elektrofrenické dýchání a nevědomky se o tom někomu zmínil. Přístroj mu okamžitě zabavili a odeslali jej do Moskvy k léčení J. V. Stalina. Po Stalinově smrti Kreml přístroj „zašantročil.“ Na Hradě se 14. března 1953 ukázal druhý model dodaný z Vojenské lékařské akademie v Hradci Králové, odkud jeho cestu do Prahy zorganizoval Čepička. Prof. Krutovi se nedostalo žádného slova uznání.

1.5 Posmrtná maska a pitva zemřelého

Ještě v sobotu odpoledne sňali za přítomnosti Václava Kopeckého akademičtí lektoři Karel Pokorný, Jan Lauda, Václav Pavlis a Václav Kotrč posmrtnou masku zemřelého.³⁸

„Soudruh Klement Gottwald zemřel.“³⁹ hlásala titulní stránka nedělního vydání komunistického deníku Rudé právo. Okénko v pravém horním rohu,

³⁵ CHARVÁT, Josef. *Můj labyrint světa: Vzpomínky, zápisky z deníků*. 1. vyd. Praha: Galén, 2005. 570 s. ISBN 80–7262–266–8. Str. 235.

³⁶ Tamtéž.

³⁷ Profesor Charvát se sám podívoval nad tím, jak se tato informace dostala ven. Tamtéž.

³⁸ Posmrtná maska presidenta republiky Klementa Gottwalda. *Rudé právo*, 1953, ročník 33, číslo 76, str. 2.

pravidelně informující o obsahu každého čísla, toho dne vyjadřovalo vůli čs. národa, že na svého soudruha prezidenta nikdy nezapomene.

Pitva se konala v Jedličkově ústavu, který byl toho dne před veřejností velmi dobře střežen. Čs. lékaři přivolaní k pitvě ale jen čekali za zavřenými dveřmi, až dvojice sovětských patologů, Boris Nikolajevič Uskov a N. P. Veščanova,⁴⁰ provede pitvu a rychlou balzamací. „...naši patologové nesmějí k pitvě!“⁴¹ Společně s kolegy lékaři H. Šiklem, V. Jedličkou, B. Špačkem, F. Závodným, J. Karpíškem, V. Jonášem a dokonce i s A. Markovem a J. Federovou poslušně čekali ve vedlejší místnosti, než jim ukážou tělo prezidenta Gottwalda, k čemuž stejně nedošlo.

Viděli jen některé orgány, ale i to přítomným zkušeným lékařům stačilo k tomu, aby si sami udělali konečný obraz o stavu prezidenta. Na srdci jako takovém, žádný nález nenašli (ale neznali výsledky histologického vyšetření, které chtěli provést sami Sověti⁴²) nicméně i přes to, že sověští patologové odmítli ukázat našim lékařům diskutovanou aortu s tím, že je nutná při balzamování těla, její asi tak centimetrový proužek zůstal na srdci a tam patologové Šikl s Jedličkou, jasně zahlédli, že šlo o syfilis.⁴³ V plicích pozitivní nález na TBC. Na játrech diagnostikovali tukovou cirhózu. Mozek odmítli Sověti ukázat, ale Charvát si moc dobře vzpomínal, že Markov do zprávy diktoval „stopy po přestárlé mozkové poruše v pravé hemisféře mozkové,“⁴⁴ takže se dal předpokládat nález luetické gummy.

³⁹ ÚV KSČ. Soudruh Klement Gottwald zemřel. *Rudé právo*, 1953, ročník 33, číslo 76, str. 1.

⁴⁰ V deníku Josefa Charváta uváděna jako „Veščanova“, správná verze je nicméně Vaščaginova. Národní archiv. Fond: KSČ-ÚV 1945-1989; Praha – Politický sekretariát 1951 – 1954. 21. července 1953. „Zpráva za období 14. 3. 1953 do 21. 3. 1953. Pobyť sovětských lékařů v ČSR.“ Str. 1.

⁴¹ CHARVÁT, Josef. *Můj labyrint světa: Vzpomínky, zápisky z deníků*. 1. vyd. Praha: Galén, 2005. 570s. ISBN 80-7262-266-8. Str. 237.

⁴² Tamtéž.

⁴³ CHARVÁT, Josef. *Můj labyrint světa: Vzpomínky, zápisky z deníků*. 1. vyd. Praha: Galén, 2005. 570 s. ISBN 80-7262-266-8.

⁴⁴ Tamtéž. Str. 239.

Přítomnost čs. lékařů se stala nutnou úřednicinou, aby Sovětům někdo dosvědčil, že k pitvě došlo. Žádný z našich lékařů by jim však nebyl schopen odpovědět, z jakého těla orgány vlastně pocházely. Celkový dojem z pitvy shrnuje Charvát takto: „...za každou cenu zatajit národu, že šlo o syfilis, za žádnou cenu k tomu nevpustit české doktory, a Moskva to musela vědět, protože jim stálo za to, vyslat letadlo a anatomy a dělat všechno za zavřenými dveřmi.“⁴⁵

V novinách vyšla pitevní zpráva 17. března 1953. Vynecháno bylo skoro tři čtvrtě symptomů. Žádná zmínka o cirhóze, o nálezů na mozku, nebo luetické aortě.⁴⁶ Jediné co akceptovali, byla arterioskleróza. Na prvním místě uvedli tentokrát Václava Jedličku, i když sám vůbec nepitval a aortu neviděl, a až za ním napsali sovětská jména. Složení podpisů pod zprávou bylo dílem Zápotockého. Ten naléhal, že Jedlička musí být podepsán nejdříve a Sověti až za ním, i když on sám nepitval. Už to, že při uveřejnění dřívějších lékařských zpráv, stála sovětská jména nad československými, byla prý pro náš lid těžká rána. Doložku o tom, že česká diagnóza a léčba byly správné, si vynutil doktor Jedlička.⁴⁷

„Léčení bylo správně vedeno, avšak vzhledem k těžké povaze choroby nemohlo odvrátit smrt.“⁴⁸

Stránky novin a časopisů v několika dalších dnech plnily fotografie zemřelého, soustrastné telegramy ze zahraničí, ze závodů a jiných institucí, ve kterých se pracující zavazovali dosáhnout Gottwaldem vytyčeného cíle a samozřejmě ani tehdejší literární umělci nestáli stranou a přispívali tisku svými smutečními básněmi, statěmi a dalšími dílky. Jakoby vypukl závod o to, kdo truchlil hlasitěji.

⁴⁵ Tamtéž. Str. 239.

⁴⁶ Sám Charvát ale přiznává, že se s kolegou doktorem Jedličkou shodli na tom, že by z principu do tisku žádnou zmínku o syfilidě nevpustili. Tamtéž.

⁴⁷ Tamtéž.

⁴⁸ „Závěrečná lékařská zpráva o příčině smrti presidenta republiky Klementa Gottwalda“. *Rudé právo*, ročník 1953, číslo 76, str. 2.

2 Pohřeb

Pohřeb Klementa Gottwalda se stal masivní akcí, jejíž monumentálnost a okázalost měla ukázat, jak vážná katastrofa postihla československé občany, ale zároveň se tato událost měla stát pojítkem se socialistickou budoucností, které mělo být dosaženo, i přes tuto vážnou tragédii.⁴⁹ Jinými slovy, přesto, že Gottwaldova smrt znamenala pro mnoho lidí šok, „rudé“ základy moci tím nebyly prozatím podkopány a velkolepé rozloučení mělo být důkazem oddanosti komunismu. Nebyla to zpráva jen pro občany ČSR, ale též i signál do zbytku světa, jak na jeho západní část, tak na východ, kdy obě poloviny sledovaly dění ve státě po odchodu prezidenta.

2.1 Průběh pohřbu v Praze: 15. – 18. března 1953

Komise pro organizaci pohřbu Klementa Gottwalda se hned v neděli 15. března usnesla, že pohřeb prezidenta se uskuteční 19. března ve třináct hodin. Ale až o den později v tisku uveřejnili průběh celé akce. Do té doby, jeho tělo setrvalo ve Španělském sále, kde se lid mohl naposled poklonit jeho památce.⁵⁰

Členové výše zmíněné Komise nebyli uváděni v abecedním pořádku, ale jejich pořadí ovlivňovala zejména stranická hierarchie. Předsedu komise A. Zápotockého doplňovali V. Široký, K. Bacílek, A. Čepička, A. Novotný, A. Plojhar, E. Šlechta, G. Kliment a B. Köhler.⁵¹ Stanovili čas, ve kterém se mohou občané přijít naposledy s KG rozloučit. Dále určili smuteční výzdobu Hradu a oděv zemřelého. Tím se stala překvapivě modrá generálská uniforma,

⁴⁹ MACURA, Václav: *Šťastný věk (a jiné studie o socialistické kultuře)*. 1. vyd. Praha: Academia, 2008. 352 s. ISBN 978-80-200-1669-0.

⁵⁰ Zpráva Komise pro organizaci pohřbu presidenta republiky a předsedy KSČ Klementa Gottwalda. *Rudé právo*. 1953, ročník 33, číslo 75, str. 1.

⁵¹ GALANDAUER, J. "Zachvěl se, zakymácel rudý prapor náš - Vojensko-civilní pohřeb Klementa Gottwalda." *H a V*, 1/1995, str. 41 – 65.

pravděpodobně proto, že nedávno zesnulého Stalina, vystavovali také v uniformě.⁵² Mimo to, měla armáda v ČSR (i jiných státech východního bloku) privilegované postavení spojené s očekáváním další války. To také mohlo ovlivnit volbu oděvu zesnulého.⁵³

V pondělí bylo možné Sál navštívit od dvanácti hodin do půlnoci, v úterý a ve středu od šesté hodiny ranní do dvanácti hodin v noci, s hodinovou pauzou mezi polednem a jednou hodinou odpoledne. Ještě ve čtvrtek, v den pohřbu, se Španělský sál otevřel veřejnosti opět od šesti hodin ráno do deseti dopoledne.⁵⁴ Ve Vladislavském sále zapisovali lidé na archy papíru své vzkazy pro zemřelého. Dělníci, mládež, důchodci, ti všichni si našli (nebo spíše museli najít) čas na to, aby se i ze vzdálených koutů Československa dopravili do hlavního města a vzdali dík zesnulému. Výzdobu Španělského sálu dostal na starost umělec Jiří Vendelín Kroha.⁵⁵

Kolmo k rakvi, jež spočinula na katafalku ve Španělském sále a byla zasypána rudými karafiáty v poli zeleně, drželi čestnou stráž civilisté, čelní státní a straničtí představitelé. Souběžně s rakví stála vojenská stráž, kterou tvořili příslušníci armády, Lidové milice a Bezpečnosti. Každých deset minut se stráže střídaly. Mrtvého zpola zahalili státní vlajkou. Všechny chodby vedoucí do Španělského sálu byly potaženy černou látkou. V pondělí 16. března, úderem poledne, se začal Španělský sál nejprve plnit smutečnými věnci a kyticemi a teprve poté až smutečnými hosty. První věnce u katafalku pocházely od rodinných příslušníků, Marty Gottwaldové, dcery Marty Gottwaldové–Čepičkové a zetě Alexeje Čepičky a za nimi až členů ÚV KSČ a členů vlády.

⁵² Jak poukazuje J. Galandauer, J. V. Stalin však celý život, na rozdíl od Gottwalda, uniformu nosil.

⁵³ GALANDAUER, J."Zachvěl se, zakymácel rudý prapor náš - Vojensko-civilní pohřeb Klementa Gottwalda." *H a V*, 1/1995, str. 41 – 65.

⁵⁴ Zpráva komise pro organizaci pohřbu presidenta republiky a předsedy KSČ Klementa Gottwalda. *Rudé právo*. 1953, ročník 33, číslo 75, str. 1.

⁵⁵ CHARVÁT, Josef. *Můj labyrint světa: Vzpomínky, zápisky z deníků*. 1. vyd. Praha: Galén, 2005. 570 s. ISBN 80–7262–266–8.

Když byly na místě věnce, vstoupili do Sálu představitelé ÚV KSČ předseda vlády Antonín Zápotocký, jeho náměstkyně Viliam Široký a Jaromír Dolanský, ministr národní bezpečnosti Karol Bacílek, ministr národní obrany Alexej Čepička, za nimi Václav Kopecký, Antonín Novotný, Zdeněk Fierlinger, Zdeněk Nejedlý, Jindřich Uher, předseda Ústřední rady odborů Gustav Kliment, ministr státní kontroly Jan Harus, ministryně potravinářského průmyslu Ludmila Jankovcová, ministr výkupu Josef Krosnář a nakonec Ladislav Kopřiva. Za nimi vešli členové velvyslanectví SSSR v čele s A. J. Bogomolovem. Za ozbrojené síly Sovětského svazu položil věnec generálplukovník N. I. Gusev. Postupně do sálu nastoupily též delegace z jiných velvyslanectví a to v tomto pořadí: Poláci, Číňané, Rumuni, Bulhaři, Východní Němci, Maďaři, Severokorejci a Albánci. Jako další se dostavila delegace Národní fronty Čechů a Slováků - ministr vnitra Václav Nosek, ministr zdravotnictví Josef Plojhar, ministr stavebního průmyslu a předseda Československé strany socialistické Emanuel Šlechta, ministr stavebních hmot a hlava Strany slovenské obrody Jozef Kyselý. Následovali členové delegace Národního shromáždění, jež vedl Oldřich John. Nechyběli ani zástupci Československého svazu mládeže, v čele tajemníkem Svazu Ladislavem Lisem. Jako poslední do Sálu vstoupili reprezentanti Svazu československo-sovětského přátelství - ministr lesů a dřevařského průmyslu Július Ďuriš, ministr spravedlnosti Štefan Rais, ministr lehkého průmyslu Alois Málek, Jan Němec, spisovatel Jiří Marek a tajemník Svazu Jiří Sládek. Po tomto mohutném entré zazněla Španělským sálem čs. a sovětská státní hymna. První čestnou stráž u rakve prezidenta nastoupili Zápotocký, Široký, Dolanský, Bacílek, Čepička, Kopecký a Novotný.⁵⁶

K rakvi pokládaly věnce a kytice také delegace vypravené na pokyn ÚV KSČ z různých míst republiky. Zástupce vyslaly mimo jiné krajské a okresní výbory KSČ, krajské a okresní Národní výbory, krajské štáby Lidových milic,

⁵⁶ Československý lid se loučí s Klementem Gottwaldem. *Rudé právo*, 1953, ročník 33, číslo 76, str. 1.

závody, JZD, státní statky, vysoké školy.⁵⁷ Z výborů KSČ chodily do Prahy seznamy členů delegací, které měly namířeno do Španělského sálu. Před Hradem se pak mísily s dalšími truchlícími, kterých na místo dorazilo nejvíce v kolektivu spolupracovníků. Těžko lze dnes dopočítat, kolik lidí dorazilo do Španělského sálu skutečně dobrovolně a kolik naopak nuceně, nebo ze strachu.

Jiří Marek popisuje v Rudém právu ze 17. března nekonečný špalír občanů, kteří se přišli podívat na mrtvého prezidenta, téměř absurdním způsobem. „Jde několik zedníků, poznáš to jejich řemeslo na šatech, jde montér, a zase jdou chlapi s houslemi, děvče s aktovkou plnou knih, muž podpírající svou ženu, budoucí maminku. [...] Starší muž vede ženu, která má bílou hůl. Nevidí nic, ale slyší. Slyší tlumený vzdech, slyší hudbu...“⁵⁸ Dále pak: „Minul jasný den, přišla studená noc, plná hvězd, ale lidí v ulicích kolem Hradu nebylo. Jejich proud se neustále valí k Hradu, bez konce, bez ustání.“⁵⁹

Slovy prof. Charváta: „...na Hrad putují spousty komunistů, kteří tam pláčí.“⁶⁰

2.2 Průběh pohřbu v Praze: 19. března 1953

Samotný průběh pohřbu organizovala Komise, ministerstvo národní obrany, generální štáb a samozřejmě ÚV KSČ. Kostru celého programu tvořila trojice dokumentů: „Návrh na pořad pohřbu soudruha Klementa Gottwalda, prezidenta republiky Československé“, „Protokol smutečního průvodu na pohřbu prezidenta republiky soudruha Klementa Gottwalda“, obojí původem ze sekretariátu ÚV KSČ, a z MNO vzešlý „Návrh vojensko-civilního pohřbu prezidenta republiky a vrchního velitele československé branné moci Klementa

⁵⁷ GALANDAUER, J. "Zachvěl se, zakymácel rudý prapor náš - Vojensko-civilní pohřeb Klementa Gottwalda." *H a V*, 1/1995, str. 41 – 65.

⁵⁸ MAREK, Jiří: „Ve Španělském sále.“ *Rudé právo*, 1953, ročník 33, číslo 76, str. 3 - 4.

⁵⁹ Tamtéž.

⁶⁰ CHARVÁT, Josef. *Můj labyrint světa: Vzpomínky, zápisky z deníků*. 1. vyd. Praha: Galén, 2005. 570 s. ISBN 80-7262-266-8. Str. 237.

Gottwalda.⁶¹ Smuteční výzdobu Prahy tj. prapory, obrazy Gottwalda na domech, řecké ohně, osvětlení trasy, průvody, zajistily KV KSČ, MV KSČ a KAV NF Praha.

Stanovena byla též ústroj vojáků, kteří se pohřbu účastnili. Mužstvo a poddůstojníci dostali předepsán vycházkový plášť, vycházkový stejnokroj vzor 21 a polní čepici. Důstojníci oblékli vycházkový plášť, vycházkový stejnokroj, bílou košili, hnědou kravatu, vysoké boty, vyznamenání „in natura“,⁶² na levé předloktí patřila navlečená smuteční páska.⁶³

Ve čtvrtek, v 12:00 se sešli smuteční hosté, již dříve rozřazení do očíslovaných skupin v předsálí Španělského sálu a každou skupinu měli na starost vždy dva pořadatelé. Politicky důležité skupiny 1 – 6 přijely na třetí hradní nádvoří a skupiny 7 – 23 na místo dorazily pěšky Nerudovou ulicí.

Složení skupin dle „Protokolu smutečního průvodu na pohřbu prezidenta republiky Klementa Gottwalda“ bylo následující:

Rodina: M. Gottwaldová a M. Čepičková.

Skupina č. 1: politický sekretariát ÚV KSČ, předsednictvo vlády, sovětská delegace, předsednictvo strany, vedoucí delegací lidových demokracií a bratrských stran, tajemníci ÚV KSČ, užší předsednictvo ÚAV NF.

Skupina č. 2: ostatní členové delegací lid. dem. zemí a bratrských stran.

Skupina č. 3: užší předsednictvo Národního shromáždění, ministři.

⁶¹ GALANDAUER, J. "Zachvěl se, zakymácel rudý prapor náš - Vojsko-civilní pohřeb Klementa Gottwalda." *Ha V*, 1/1995, str. 41 – 65.

⁶² „In natura“ = státní vyznamenání nošená jen při slavnostních příležitostech na stejnokrojích, nebo na večerním slavnostním oděvu.

⁶³ V rozkazu armádě nezapomněli ani na stravování vojáků, kdy nařídili snídani vydat v posádkách a studenou stravu s sebou. VHA. Fond MNO 1953. Inv. č. 97, sign. 79/6, karton 13. 15. března 1953. „Rozkaz pro materiální zabezpečení vojsk, která se zúčastní pohřbu presidenta republiky soudruha Klementa Gottwalda.“ Str. 1.

- Skupina č. 4:** členové ÚV KSČ, členové KSK ÚV KSČ, předseda Ústřední revisní komise ÚV KSČ, členové ÚV KSS, tajemníci ÚV KSČ, širší předsednictvo Národního shromáždění a poslanci z kraje Praha.
- Skupina č. 5:** předsednictvo Slovenské národní rady, povereníci.
- Skupina č. 6:** diplomatický sbor, vyslanci, atašé, zástupci sovětského velvyslanectví, další příslušníci rodiny.
- Skupina č. 7:** byro KV KSČ Praha.
- Skupina č. 8:** zástupci 18 krajů republiky (54 osob).
- Skupina č. 9:** ÚNV a KNV – primátoři a náměstci, KAV NF a MAV NF (17 osob).
- Skupina č. 10:** sovětské poradci ministrů (30 osob), Kancelář prezidenta republiky, kancelář předsedy strany (6 osob).
- Skupina č. 11:** první náměstci ministrů (30 osob).
- Skupina č. 12:** redakce Rudého práva, politická škola ÚV KSČ a KV KSČ (5 osob) a ženy vedoucích soudruhů.
- Skupina č. 13:** Světová rada míru, mezinárodní svaz studentstva (8 osob).
- Skupina č. 14:** delegace ČSA, NB, LM a ochrana prezidenta republiky (28 osob).
- Skupina č. 15:** ÚRO, ústřední výbory ČSM, SČSP, Československé strany socialistické, Strany lidové, Svazarmu, Sokola, československých invalidů, Výbor čs. žen (49 osob).

Skupina č. 16: generální prokuratury, státní výbor tělesné výchovy, výbor pro umění, výbor pro kulturní styky s cizinou, Čs. akademie věd, Čs. akademie zemědělství (9 osob).

Skupina č. 17: národní umělci a laureáti státních cen a nositelé řádů (20 osob).

Skupina č. 18: Univerzita Karlova, Vysoké učení technické. VŠ politických a hospodářských věd, VŠ zemědělská, VŠ chemická, VŠ UMPRUM, AMU, AVU, čs. spisovatelé, Svaz výtvarných umělců, svaz novinářů, svaz hudebníků, Univerzita Brno, Olomouc a Bratislava (19 osob).

Skupina č. 19: církev římskokatolická, pravoslavná, československá, československá, židovská (6 osob).

Skupina č. 20: KV a MV ČSM, Čs. strany lidové, socialistické, Svazarmu, Sokola.

Skupina č. 21: závody nesoucí jméno Klementa Gottwalda.

Skupina č. 22: významné závody republiky.

Skupina č. 23: významné závody pražského kraje.

Přibližně se jednalo o 350 osob z celkového počtu 1. 000 – 1. 200 lidí požadovaných stranou, aby se účastnili smutečního průvodu.⁶⁴

V jednu hodinu se v celé zemi zastavila veškerá lidská činnost, doprava, práce a na pět minut se rozezvučely sirény vlaků, lodí, závodů i šachet. Uplynulo pět minut ticha, zahrála čs. a sovětská státní hymna, k přítomným ve Španělském sále promluvil předseda vlády Viliam Široký a vojáci odnesli zpola odkrytou rakev prezidenta Gottwalda k Matyášově bráně v symbolickém doprovodu

⁶⁴ ABS MV. Fond: A 2/1 i. j. 469 Pohřeb Klementa Gottwalda (1953). „Protokol smutečního průvodu na pohřbu presidenta republiky soudruha Klementa Gottwalda.“ Str. 1 – 4.

Zápotockého, Širokého, Dolanského, Bacílka, Kopeckého, Novotného, sovětského maršála N. A. Bulganina, čínského ministra zahraničí Čou En-laje, polského předsedy vlády Boleslawa Bieruta a mongolského předsedy vlády Jumdžagin Cedenbala⁶⁵. Prosklenou rakev položili na lafetu děla, která, tažena třemi páry vraníků, směřovala přes Prašný most dál z Hradu, do Letenských sadů. Dle „Schématu čestného pěšího doprovodu“⁶⁶ byly v čele nesený historické i soudobé vojenské zástavy z části zahalené černým sukem, poté vojáci nesoucí smuteční věnce a za nimi neslo dvacet generálů dvacet vyznamenání, jejichž byl Gottwald držitelem.

Pořadí generálů, respektive vyznamenání, bylo následující:

brig. gen. Ing. Josef Petr - Zlatá hvězda Hrdiny práce,

brig. gen. Josef Vácha - Řád budování socialistické vlasti,

brig. gen. Václav Vlček - Řád 25. února 1948,

brig. gen. František Peška - Vojenský řád Bílého lva Za vítězství I. stupně,

brig. gen. František Perna - Řád Bílého lva I. třídy,

brig. gen. František Čechmar - Československý velitelský řád Jana Žižky
z Trocnova I. stupně,

brig. gen. Jan Knotek - Řád republiky,

brig. gen. Jan Kolář - Řád práce,

brig. gen. Josef Holec - Československý válečný kříž 1939,

brig. gen. Edvard Podhrazský - Řád za svobodu I. stupně,

brig. gen. Václav Sadílek - Řád Slovenského národního povstání,

⁶⁵ Poslední cesta Prahou. *Rudé právo*, 1953, ročník 33, číslo 79, str. 2.

⁶⁶ GALANDAUER, J. "Zachvěl se, zakymácel rudý prapor náš - Vojensko-civilní pohřeb Klementa Gottwalda." *H a V*, 1/1995, str. 41 – 65.

brig. gen. Hubert Svitáček - Vyznamenání Za zásluhy o výstavbu,
brig. gen. Miroslav Šmoldas - Vyznamenání Za vynikající úkol,
brig. gen. Hugo Ševčík - Vyznamenání Za statečnost,
div. gen. MUDr. Josef Škvařil - Československá medaile Za chrabrost,
brig. gen. Jan Černý - Jánošíkova medaile,
brig. gen. Vlastimil Novák - Československá medaile Za zásluhy I. třídy,
brig. gen. PhMr. Josef Němec - Sokolovská pamětní medaile,
brig. gen. MUDr. František Šrytr - Československá zahraniční pamětní
medaile,
brig. gen. Rudolf Dlouhý - Pamětní odznak II. národního odboje.⁶⁷

Tato vyznamenání měla původ „politický“ a ta, která mladý Gottwald získal ve službách císařské a královské armády za Rakouské monarchie a která si v roce 1945 nechal dokonce nostrifikovat, se však toho dne na žádné podušce neskvěla.⁶⁸

V 14:45 měla dělová lafeta podle plánu zastavit před nově instalovanou tribunou na Letenské pláni. Tisíce lidí se zde shromáždily, aby zhlédly vojenskou přehlídku na počest zemřelého. Tribunu dále olemovaly čs. a sovětské vlajky. Na přihlížející shlíželi Gottwald se Stalinem ze smutečních portrétů a jinak zůstala tribuna neobsazena, jelikož nejvyšší místo v tuto chvíli, na dělové lafetě, náleželo právě KG. Na Pláni se sešly následující vojenské oddíly: prapor Vojenské akademie, prapor Vojenské technické akademie, pěší divize o třech plucích s praporem pěchotního učiliště, útvar Pohraniční stráže, útvar Lidových

⁶⁷ VHA. Fond MNO 1953. Inv. č. 97, sign. 79/6, karton 13. 17. března 1953. „Návrh na zařazení generálů při smutečních aktech.“ Str. 3.

⁶⁸ GALANDAUER, J."Zachvěl se, zakymácel rudý prapor náš - Vojensko-civilní pohřeb Klementa Gottwalda." *H a V*, 1/1995, str. 41 – 65.

milic. Tyto útvary míjela v rámci přehlídky motomechanizovaná brigáda, motorizovaný prapor, dělostřelecký pluk, protiletadlový pluk, tankový prapor a ze vzduchu se akce zúčastnili roje letounů Li-2, tři pětičlenné roje letounů B-33 a deset tříčlenných rojů S-102.⁶⁹

V 15:25 se smuteční průvod dal znovu do pohybu. Cestu na Václavské náměstí přes Třidu Obránců míru, ulici Bělského, Nábřeží kpt. Jaroše, Švermův most, Revoluční třídu a ulici Na Příkopě, lemovaly další tisíce přihlížejících.⁷⁰ Vpředu průvodu stále nesli vojáci vojenské standarty, bojové zástavy a smuteční věnce.

Na začátku smuteční akce, v prostoru mezi Hradem a Letenskou plání šli za rakví nejbližší rodinní příslušníci, vdova Marta Gottwaldová, zprava podpíraná dcerou Martou Gottwaldovou-Čepičkovou a zleva zetěm Alexejem Čepičkou. Na cestě z Letné na Václavské náměstí už však rakev následovaly jen obě pozůstalé Marty Gottwaldové, jež následovali N. A. Bulganin a A. Zápotocký. Proč Alexej Čepička nemohl jakožto blízký pozůstalý kráčet spolu se ženou a tchyní hned za rakví? Šlo o stranické zájmy. Pokud by rakev následoval Čepička, mohli by se lidé domnívat, že on je vybraným nástupcem Gottwalda v roli hlavy státu.⁷¹ Stejným psychologickým způsobem fungovalo seřazení jednotlivých očíslovaných skupin průvodu, aby si obyvatelé náhodou nemysleli, že např. akademická obec nebo církev, mají přednost před vládoucí stranou a jejími zahraničními odnožemi. Proto účastníci museli striktně dodržovat předepsaný „Protokol průvodu.“

⁶⁹ GALANDAUER, J."Zachvěl se, zakymácel rudý prapor náš - Vojensko-civilní pohřeb Klementa Gottwalda." *Ha V*, 1/1995, str. 41 – 65.

⁷⁰ Dnešní názvy trasy jsou: ulice Milady Horákové, Dukelských hrdinů, Nábřeží kpt. Jaroše, Štefánikův most, ulice Revoluční, Náměstí republiky, ulice Na Příkopě.

⁷¹ PERNES, Jiří – POSPÍŠIL, Jaroslav – LUKÁŠ, Antonín. *Alexej Čepička: Šedá eminence rudého režimu*. 1. vyd. Praha: Brána, 2008. 304 s. ISBN 978-80-7243-382-7.

Pět tisíc vojáků lemovalo trasu pohřebního průvodu, jehož obecnostvo dodaly příslušné pražské obvody, na předem určené sektory⁷².

Praha 1 (Staré Město): po pravé straně Štefánikova mostu, Revoluční ulice, Příkopy až k tzv. Dětskému domu.

Praha 1 (Malá Strana): pravá strana ul. Milady Horákové, od ulice Pod Baštami ke Špejcharu.

Praha 2: pravá strana Václavského náměstí mezi ulicemi 28. října a Vodičkova.

Praha 3: levá strana Štefánikova mostu, ul. Revoluční, Náměstí republiky, Příkopy, Václavské náměstí až k Jindřišské ulici.

Praha 4: pravá strana ul. Na Příkopě, od tzv. Dětského domu ke konci Václavského náměstí, rozděleno se sektorem Prahy 15.

Praha 5: po obou stranách Prašného mostu až k ul. Milady Horákové, pravá strana ul. Milady Horákové k budově Knihovny Národního archívu.

Praha 6: levá strana ul. Milady Horákové od Prašného mostu, k tribuně na Letné, od Knihovny Národního archívu k ul. Pod Baštami.

Praha 7: obě strany ul. Milady Horákové od letenské tribuny a sektoru Prahy 16, až na Strossmayerovo nám.

Praha 8: od Strossmayerova nám. po levé, dle situace i na pravé, straně ul. Dukelských hrdinů k nábřeží kpt. Jaroše u Štefánikova mostu.

Praha 9: levá strana Václavského nám. od ul. Jindřišská k ul. Opletalova.

⁷² Uváděno v dnešních pojmenováních. Nejprve uvedena příslušná městská část, za dvojtečkou následuje umístění při smutečním průvodu.

Praha 10: levá strana Václavského náměstí od úrovně sochy sv. Václava do ulice Wilsonova.

Praha 11: levá strana Václavského náměstí mezi ul. Opletalova a sochou sv. Václava.

Praha 12: pravá strana Václavského nám. mezi ul. Ve Smečkách a Krakovská.

Praha 13: pravá strana Václavského nám. mezi ul. Krakovská a Mezibranská.

Praha 14: pravá strana Václavského nám. mezi ul. Vodičkova a Ve Smečkách.

Praha 15: pravá strana Příkopu, rozděleno se sektorem Prahy 4.

Praha 16: pravá strana ul. Milady Horákové mezi Špejcharem a Letenskou plání.⁷³

Vysokoškolské fakulty se do průvodu místně zapojily tam, kam územně spadaly. Každý obvod měl svého hlavního pořadatele, který odpovídal za svěřený úsek, kde byl pořádek ještě navíc udržován pořadatelskými sbory, které si jednotlivé sektory samy utvořily.

Každý dům, který průvod míjel, musel vyvěsit čs. a sovětské vlajky, buď spuštěné na půl žerdi, nebo je opatřit černou stuhou. Do výloh obchodů umístili jejich majitelé povinně Gottwaldův obraz, jak jinak než s černou páskou v černém rámu. Světla veřejného osvětlení svítla od 13:05 a ulicemi se rozléhal Pochod padlých revolucionářů (Pochoronnyj marš), který vyhrávaly kapely rozmístěné 300 metrů od sebe.⁷⁴ Po celé délce trasy smutečního průvodu byla k dispozici

⁷³ ABS MV. Fond: A 2/1 i.j. 469 Pohřeb Klementa Gottwalda (1953). „Vymezené prostory pro jednotlivé pražské obvody na trasu průvodu.“ Str. 1 – 2.

⁷⁴ GALANDAUER, J."Zachvěl se, zakymácel rudý prapor náš - Vojensko-civilní pohřeb Klementa Gottwalda." *H a V*, 1/1995, str. 41 – 65.

sanitní služba. Všechny lékárny podél trasy průvodu dostaly příkaz, aby zůstaly otevřené, každých 500 m měly stát pojízdny lékárny a dostatečný počet sanitních aut a rovněž měly být k dispozici dvojice sester červeného kříže.⁷⁵

Ve tři čtvrtě na pět průvod dosáhl svého cíle – Václavského náměstí. U Národního muzea čekala na členy průvodu velká černá tribuna se žlutými (respektive zlatými) iniciály „KG“. Nad ní se tyčila obrovská rudá pěticípá hvězda, nad níž, v průčelí Muzea visela gigantická fotografie zemřelého, který jakoby dohlížel na celý ten komunistický cirkus pod sebou. Národní muzeum ještě dozdobil rudý nápis „Kupředu československá úderná brigádo, pod praporem Lenina a Stalina Gottwaldovou cestou!“⁷⁶ A. Novotný uvedl k řečnickému pultíku A. Zápotockého, jehož následoval N. A. Bulganin. Přítomno bylo na tisíce občanů a vojáků. Salva dvaceti čtyř ran vystřelená společně za tónů „Kde domov můj“ a „Hymny Sovětského svazu“ ukončila smuteční průvod. Vojáci se standartami a bojovými zástavami nasedli do přistavených vojenských aut a rakev se zemřelým byla přeložena na motorizovanou lafetu. Tělo bylo převezeno z Václavského náměstí do Národního památníku na Vítkově.⁷⁷

Prostranství před Památníkem, lemovaly smuteční věnce a jeho průčelí zdobily iniciály Klementa Gottwalda na temně rudém flóru, tentokrát vytvořené z vavřínových snítek. Od šesté hodiny večerní čekala před Památníkem nastoupená čestná rota. O hodinu později na místo dorazil smuteční průvod. Lafeta zastavila před schodištěm a rakev přenesli generálové dovnitř památníku do smuteční síně a uložili do mramorového sarkofágu. Síně zdobily sovětské a čs. vlajky, smuteční věnce a další iniciály mrtvého. Smetanova symfonická báseň Tábor, oslavující husitství a Internacionála předcházely, tentokrát

⁷⁵ ABS MV. Fond: A 2/1 i.j. 469 Pohřeb Klementa Gottwalda (1953). „Organizační střediska k zajištění pohřbu soudruha Klementa Gottwalda.“ Str. 2.

⁷⁶ Viz příloha č. 1. Československý lid se rozloučil se svým učitelem a vůdcem. *Rudé právo*, 1953, ročník 33, číslo 79, str. 3.

⁷⁷ Pohřeb soudruha Klementa Gottwalda. *Rudé právo*, 1953, ročník 33, číslo 79, str. 1.

už poslední ze série salv z děl, na důkaz úcty k zemřelému. Rakev zmizela za červenou oponou.⁷⁸

V dubnu 1953 dorazilo na MF vyúčtování MNO za pohřeb prezidenta republiky ke dni 8. dubna 1953. K tomuto dni oznamoval Alexej Čepička, že jeho resort proplatil 404. 700 Kčs.⁷⁹

„Je pohřeb. Už v 11 hodin se musí nastupovat před špitálem a jde se na Václavské náměstí. Kontroluje se prezence. Průvod tam došel až v půl páté, čili celou dobu se čeká. Národ se snaží ulejt všemi způsoby. Petřín, Žofín a pražské parky jsou plny těch, kteří nastoupili poslušně, jak zákony kázaly jim, ale na nejbližším rohu utekli. Domů jít nemohou, desítkář by je udal, že nebyli na pohřbu. Lokály jsou zavřeny. Tož se jdou slunit do parku. Obřad sám trvá od jedné hodiny odpoledne asi do půl osmé večer. Srovnávám to se spontaneitou účasti na pohřbu Masaryků, T. G. i Jana, a na Benešově, kdy lidi čekali na chodníku celou noc, hlasitě plakali, a nikdo jim nerozkazoval, že tam musejí být.“⁸⁰

2.3 Smuteční akty v ČSR

Pohřeb Klementa Gottwalda organizovala mnohá úřední místa. Svým dílem přispělo jak vedení státu, tak vedení Komunistické strany a též i armáda. Krajské výbory KSČ obdržely krátce po oznámení o onemocnění prezidenta Gottwalda i soubor nařízení, mezi které patřily: zákaz konání slavností a zábav, zesílení stráží v závodech, Strojních a traktorových stanicích, Jednotných zemědělských družstvech apod., pohotovost ve všech stranických

⁷⁸ GALANDAUER, J. "Zachvěl se, zakymácel rudý prapor náš - Vojensko-civilní pohřeb Klementa Gottwalda." *H a V*, 1/1995, str. 41 – 65.

⁷⁹ VHA. Fond MNO 1953. Inv. č. 1040, sign. 44/6, karton 250. Duben 1953. „Výdavky spojené s pohřbem s. presidenta Klementa Gottwalda.“ Str. 1.

⁸⁰ CHARVÁT, Josef. *Můj labyrint světa: Vzpomínky, zápisky z deníků*. 1. vyd. Praha: Galén, 2005. 570 s. ISBN 80–7262–266–8. Str. 240.

organizacích, na nichž se měly konat pravidelné schůzky, kde pracující vyjádří svou odhodlanost semknout se pevněji ke Straně a vládě ČSR.⁸¹

Ministr obrany Alexej Čepička vydal "smuteční" rozkaz, který nařizoval např. vyvěsit státní vlajku ČSR a SSSR na půl žerdi, generálové, důstojníci a poddůstojníci měli na levé paži nosit černou pásku, prezidentovy obrazy bylo nutno opatřit v rohu černou stužkou atd.

Po celém území ČSR, probíhaly od 15. března tzv. „smuteční aktivity.“⁸² Pracovníci Krajských výborů KSČ se vydali do okresů, kde organizovali členské schůze KSČ a veřejné schůze na pracovištích, kde se přítomní zavazovali pokračovat v Gottwaldově odkazu a formou telegramů a dopisů směřujících na ÚV KSČ, vyjadřovali zármutek nad oběma bolestnými ztrátami, nejprve J. V. Stalina a poté K. Gottwalda a jak hluboce je zprávy o jejich skonu zasáhly, ale že jsou připraveni bránit zemi proti domácím i zahraničním nepřítelům.

Na krajských a okresních výborech a dalších důležitých místech zřídili malé katafalky. Vesměs podobného vzhledu. Základ tvořil portrét nebo busta bývalého prezidenta, k dozdobení bylo vhodné použít černou stuhu, rudé sukno, zlaté pěticípé hvězdy nebo iniciály KG. Velmi efektní se osvědčily řecké ohně. Takto kýčovitě pietní místo střežily ozbrojené složky. Zástupci organizací, škol, závodů a dalších, sem přinášeli smuteční věnce anebo kytice. O počtech věnců, kytic, členů delegací samozřejmě do Prahy přicházely pečlivá hlášení od KV KSČ, stejně tak hlásili, které domy jsou smutečně ozdobené a jak.

V jednotlivých závodech, školách nebo úřadech stály tzv. smuteční koutky. Od katafalků se lišily pouze velikostí, jinak se výzdoba a čestná stráž koutků shodovala s výše popsanými tryznami. Ve veřejných budovách, např. na výborech nebo hostincích, lidé podepisovali smuteční archy. Z měst přicházely na ÚV KSČ informace, že byly vytvořeny tzv. agitační dvojice, buď

⁸¹ GALANDAUER, J."Zachvěl se, zakymácel rudý prapor náš - Vojensko-civilní pohřeb Klementa Gottwalda." *Ha V*, 1/1995, str. 41 – 65.

⁸² Tamtéž. Str. 49.

z KSČ, MNV nebo z AV NF, jež měly za úkol chodit po městě a pomáhat, respektive radit domovníkům a majitelům bytů s výzdobou oken a budov anebo hovořit s občany o osobě prezidenta Gottwalda. Tyto pochůzky „se zdviženým prstem“ jistě splnily svůj účel a stěží si představit někoho kdo po výslovném upozornění výzdobu neprovedl.

Celkově lepší smuteční výzdobu měla pochopitelně města, oproti vesnicím, z nichž některé si dokonce dovolily, nemít smuteční výzdobu žádnou. Naopak podpisů na kondolenčních arších pocházejících z vesnic dorazil dvojnásobek, což lze vysvětlit tím, že chybějící autograf občana malé vesničky, kde se všichni znají, neunikl pozornosti místních funkcionářů, naopak ve městech se taková situace mohla přehlédnout.⁸³ Na 19. březen byla vydána ústřední jednotná instrukce, předepisující nástin smutečních aktivit po celé ČSR:

- I. Tryzny na veřejných prostranstvích organizovat tak, aby místní část aktu byla ukončena před začátkem poslechu přenosu vysílání smutečních aktů z Prahy.
- II. Na tryzně mají vystoupit s krátkými projevy vedoucí představitel strany a vedoucí představitel národního výboru v místě.
- III. Účast na tryzně bude organizována pro všechny pracující a příslušníky ozbrojených sil a Lidových milic.
- IV. Nástup k tryznám má být proveden společnými odchody z pracovišť. V průvodech, které půjdou na shromaždiště, budou nesený obrazy soudruha Gottwalda a prapory ve smuteční úpravě. Před odchodem promluví k osazenstvu krátce (3 - 5 minut) předseda závodní organizace a strany nebo předseda závodní rady.
- V. V závodech a ústavech s nepřetržitým provozem a v dolech zúčastní se veřejných smutečních tryzen jen ti pracující, kteří v době konání tryzny nepracují v současně probíhající směně

⁸³ GALANDAUER, J."Zachvěl se, zakymácel rudý prapor náš - Vojensko-civilní pohřeb Klementa Gottwalda." *H a V*, 1/1995. Str. 41 – 65.

a mají volno. Pro ostatní pracující se uspořádá na pracovištích v čase podle místních podmínek 5 minutová tryzna a potom pokračují v práci.

- VI. Na prostranstvích, kde se budou konat smuteční tryzny, je třeba provést smuteční výzdobu.
- VII. Pro žactvo I. - III. stupně se budou konat ve školách ve čtvrtek odpoledne smuteční tryzny, na kterých bude vyslechnut z rozhlasového přenosu projev ministra školství a osvěty soudruha E. Sykory. Ve školách bez rozhlasového zařízení promluví ředitel školy, případně některý z učitelů. Na tryzně ve škole ve čtvrtek dopoledne se zúčastní i žactvo, které by normálně mělo vyučování až odpoledne. Po skončení tryzny ve škole má žactvo volno. Posluchači vysokých škol se zúčastní hromadně veřejných tryzen odpoledne.
- VIII. Organizaci smutečních tryzen v městech, obcích zajišťují stranické orgány v úzké spolupráci s národními výbory, Bezpečností, armádou, Lidovými milicemi a všemi složkami Národní fronty. Během konání smutečních tryzen nesmí být oslabena bezpečnostní opatření a ochrana závodů, JZD, STS, atd., naopak ochranu je třeba zesílit.
- IX. Ve čtvrtek večer bude Čs. rozhlas opakovat z pásu celý průběh smutečního aktu v Praze.⁸⁴

V Praze probíhal Gottwaldův pohřeb a současně po celé republice probíhaly smuteční tryzny. Na menších vesnicích se poslední rozloučení uskutečnila např. v tělocvičnách nebo hostincích, jinak probíhala pod širým nebem. O výzdobě, počtu zúčastněných i jejich náladě do Prahy samozřejmě plynula hlášení z pilných KV KSČ, které odhadly, že účast dospělé populace na tryznách se pohybovala mezi 60 – 70 %. Někdy Krajské výbory posílaly

⁸⁴ GALANDAUER, J."Zachvěl se, zakymácel rudý prapor náš - Vojensko-civilní pohřeb Klementa Gottwalda." *H a V*, 1/1995, str. 41 – 65. Str. 51 – 52.

až příliš přesné počty zúčastněných,⁸⁵ z nichž pak propočítávali účast vzhledem k počtu členů v kraji. Vesměs hlášení z Krajských výborů obsahovala přesně to, co chtěli v Praze slyšet: smrt Klementa Gottwalda občany zasáhla, jsou smutní, ale nepropadají panice, naopak se hlásí k jeho odkazu; pracující se shromáždili na náměstí, aby ukázali svou odhodlanost ke splnění odkazu Klementa Gottwalda; i nestranící se sešli u pietního místa a uronili slzy nad milovaným Gottwaldem atp. Nikde však nebylo uvedeno, co přesně se rozumí spojením „odkaz Klementa Gottwalda.“ Republika? Otevřené brány socialismu? J. Galandauer na tuto otázku odpovídá spojením „...zachování kontinuity diktatury proletariátu.“⁸⁶

Prakticky nebylo možné, aby se nějaký občan vyhnul tomuto velkému pohřebnímu cirkusu, který mimo jiné dokládal přemrštěnou organizovanost komunistického systému v ČSR a vyžadoval tvrdé dodržování předepsaných stanov, které úzká skupina funkcionářů vydala pro zbytek republiky.⁸⁷ Stěží člověk mohl projít tímto březnovým týdnem, aniž by se nezúčastnil buď smutečního proslovu v zaměstnání, setkání s agitačními dvojicemi, podpisu kondolenčního archu, trizny na veřejnosti nebo alespoň poslechu státního pohřbu v rozhlase. Žádný z nahlášených počtů, nebo zpráv však nemůže objektivně podat zprávu o tom, kdo všechno dorazil na rozloučení s mrtvým skutečně dobrovolně, v dobré víře.

Byť byla hlášení z krajů téměř vždy plná pozitivních zpráv, objevovaly se samozřejmě i drobné incidenty, které si funkcionáři vysvětlovali jako úmyslné záškodnické akce. Mezi ty vážnější patřilo např.: zapálení domu předsedy Místního Národního výboru v okrese Dačice, ukradení a následné rozbití busty Klementa Gottwalda na smetišti v okrese Ledč n. Sázavou nebo nakreslení hákové kříže na obraz J. V. Stalina v Mor. Budějovicích.

⁸⁵ Jako např. když plzeňský KV KSČ odhadl, že v jejich kraji se akce zúčastnilo 301 820 lidí, čehož prý docílili sečtením počtů zúčastněných z příslušných okresů. GALANDAUER, J. "Zachvěl se, zakymácel rudý prapor náš - Vojensko-civilní pohřeb Klementa Gottwalda." *H a V*, 1/1995, str. 41 – 65.

⁸⁶ Tamtéž. Str. 41.

⁸⁷ Tamtéž.

Takové případy ale „naházeli“ do stejného pytle s těmi méně závažnými: v Novém Městě na Moravě projíždělo nákladní auto během pěti minut ticha a ani přes vydané upozornění nezastavilo a hlučně jelo dál, na Gottwaldovo parte vytištěné v Hranicích na Moravě vytiskli jako motto „skromná a nenápadná práce,“ což se ihned dalo vyšetřovat jako „nedomyšlená iniciativa,“ v okrese Mariánské lázně farář Kroupa narušil pietu tím, že se v době výzdoby tryzny jal čistit věž a vyhazoval odtamtud smetí, v okrese Prostějov se přes upozornění selo na poli, v Zásmukách zase jistý Franta Machala řezal dříví v době klidu. Našly se ale i případy nutné k pozastavení: v elektrárně Šverma se jeden úředník odmítl zúčastnit vzpomínkové akce se slovy, že „soudruh Gottwald pro něj stejně nic neznamenal,“⁸⁸ kolegové jej odměnili vyhnáním ze závodu, v okrese Klatovy se jeden z členů strany odmítl účastnit smutečního proslovu s vysvětlením, že kdyby proběhl převrat, tak by jej pronásledovali.

Celkově lze negativa vyplývající z hlášení rozdělit do několika skupin, zrovna jako tomu učinili v KV KSČ Liberce:

- I. Projevuje se názor, že podobně jako Gottwald je nyní nemocný i Wilhelm Pieck, Boleslaw Bierut, Matyáš Rákosi a dokonce Mao Ce Tung.⁸⁹
- II. Smrt Klementa Gottwalda nebyla náhodná a funkcionáři KSČ jej neměli do Moskvy pouštět.⁹⁰
- III. Nedůvěra a podezřívavost k ošetřujícím lékařům bývalého prezidenta.
- IV. Obavy z další války.

⁸⁸ GALANDAUER, J. "Zachvěl se, zakymácel rudý prapor náš - Vojensko-civilní pohřeb Klementa Gottwalda." *H a V*, 1/1995, str. 41 – 65. Str. 56.

⁸⁹ „...bylo plno řečí, že za prvé pí Gottwaldová má neoperativní karcinom děložního hrdla a že je ozařována na Klausově klinice, za druhé že stůně těžce nejen Pieck, ale i Rákosi, atd.“ CHARVÁT, Josef. *Můj labyrint světa: Vzpomínky, zápisky z deníků*. 1. vyd. Praha: Galén, 2005. 570 s. ISBN 80–7262–266–8. Str. 244.

⁹⁰ „Po Praze nejdivočejší pověsti – že byl Gottwald střelen (buď postřelen někým, nebo se střelil sám, protože mu v Moskvě nedovolili udělat titoismus), že byl Jirásek zatčen, protože odmítl Gottwalda operovat, že Dr. Fedorová je ta, co udala těch tuším devět sovětských profesorů...“ Tamtéž. Str. 248.

Začaly se šířit protirežimní letáky a na budovách se objevovaly hanlivé nápisy:

„Dech smrti vane ze Sovětského svazu.“ (Louny)

„Smrt bolševikům!“ (Frenštát)

„Slánský povolal k sobě Gottwalda a Stalina.“

„Smrt komunistům rudým ďáblům!“ (obojí Lipník)

„Nech žije USA, smrt' komunizmu!“ (Prešov)⁹¹

To, co v lidech vedení KSČ pěstovalo, muselo také zákonitě dostat sklizně. Množily se žádosti o to, aby byli vrazi prezidenta Gottwalda dopadeni a řádně potrestáni a také, aby byly vyvozeny konsekvence z takové nedbalosti, jaké se dopustili funkcionáři KSČ, když nechali prezidenta Gottwalda zemřít. Historiograf ČKD Sokolovo Jan Dolina, poslal na sekretariát ÚV KSČ dopis, ve kterém žádal pro Gottwalda titul „Otec vlasti.“⁹² V takové stresové situaci dospěli členové ÚV KSČ k rozhodnutí, zachovat tělo Klementa Gottwalda.

Zpráva tajemníka ÚV KSČ Bruna Köhlera ze 17. března, směřována vedoucím tajemníkům KV KSČ: „Vážení soudruzi, aby budoucím pokolením byla zachována tvář soudruha Gottwalda, bylo rozhodnuto balsamovat jeho tělo. Balsamované tělo bude v brzké době veřejně vystavené. Tuto zprávu vám sdělujeme proto, abychom upokojili ty pracující, kteří nemohou nyní zhlédnout soudruha Gottwalda, ani se zúčastnit jeho pohřbu.“⁹³

⁹¹ GALANDAUER, J."Zachvěl se, zakymácel rudý prapor náš - Vojensko-civilní pohřeb Klementa Gottwalda." *Ha V*, 1/1995, str. 41 – 65. Str. 57 – 58.

⁹² Tamtéž. Str. 59.

⁹³ Tamtéž. Str. 59

3 Balzamace

V českých zemích bylo vystavení mrtvého těla otázkou několika dnů, mezi smrtí a pohřbem, který se měl konat v co nejkratší době po smrti.⁹⁴ Těla, u kterých nedošlo ke zpopelnění, což dříve nebývala tak běžná praxe, jako v dnešních dnech, byla důstojným způsobem pohřbena do země, nebo alespoň jiným způsobem zakryta. K tomu se váže i zřizování klasických běžných mauzoleí, „mohutných staveb určených za hrobky vynikajících osob.“⁹⁵ Těla v nich jsou uchována povětšinou pod náhrobky a součástí bývají i pamětní desky. Může jít o památníky důležitým jednotlivcům, ale i o poctu skupinám, např. významným rodinám, vojákům apod.

Ve 20. století se však rozmohl zejména v eurasijských komunistických režimech "boom" se zřizováním mauzoleí, které začali straničtí funkcionáři plnit těly svých zemřelých vůdců. Z našeho pohledu jde o cizokrajnou praxi, kterou „soudruzi“ implantovali do evropského prostředí. Např. v ukrajinském kostele Vinnitsa vystavují tělo dr. Nikolaje Ivanoviče Pirogova již od r. 1881, takže může jít o jednu z cest, která inspirovala ruské vedení při balzamování nejprve V. I. Lenina a poté i J. V. Stalina.⁹⁶ V politickém kontextu se spíše hledí na zachování těla jako takového, jež se stává symbolem strany i se všemi vráskami v obličeji. Tato praxe neodpovídá ani starověké egyptské filozofii, kdy mumie zachovávali s vírou v následný posmrtný život, neboť v těchto případech se smrt zatlačuje do pozadí a jako nezbytné se jeví, aby podoba balzamovaného maximálně odpovídala vzhledu za jeho života, zejm. mají být zachovány

⁹⁴ NAVRÁTILOVÁ, Alexandra. *Narození a smrt v české lidové kultuře*. 1. vyd. Praha: Vyšehrad, 2004. 416 s. ISBN 80-7021-397-3.

⁹⁵ Slovník spisovné češtiny pro školu a veřejnost. S Dodatkem Ministerstva školství, mládeže a tělovýchovy České republiky. 2.vyd. Praha: Academia, 1998, 647s. Str. 175. ISBN 80-200-0493-9.

⁹⁶ MALCOLM, Jack. *Modern Mummies: 10 Surprising personalities who refused to lie down and play dead*. Poslední náhled: 1. července 2012.

<http://english.ruvr.ru/radio_broadcast/2248959/50128859.html>.

charakteristické obličejové rysy a vlastní zacházení s mrtvým je ve své podstatě velmi neohleduplné.

Častokrát máme chuť se zeptat, zdali není v dnešní době jednodušší a hlavně levnější, mrtvého funkcionáře zpopelnit a do skleněného sarkofágu rovnou umístit voskovou figurínu. Inu, pokud se tomu tak v nějakém státě stalo, jedná se o vládní tajemství, neboť tam, kde udržují vůdcovo balzamované tělo, se stranická ideologie odkazuje právě k tomuto faktu, jako k jednomu z opěrných bodů své moci.

V budoucnu možná nebude dlouhodobé vystavování mrtvého pouze vládní výsadou, balzamování se může stát, zrovna jako lety do vesmíru, módním výstřelkem milionářů. Tato vědecká práce však postihuje věci minulé a hlubší zamyšlení nad budoucností balzamování přenechám jiným.

3.1 Balzamování v zahraničí

Jen malý přehled komunistických mauzoleí ze světa: jako prvního v této nabalzamované formě uchovali, proti jeho přání být pohřben vedle své matky v prostém hrobě, V. I. Lenina, prvně vystaveného už v roce 1924, krátce po jeho smrti, na Rudém náměstí v Moskvě.⁹⁷ Podobný pokus s jeho nástupcem J. V. Stalinem skončil neúspěchem.⁹⁸ Josifa Vissarionoviče zpopelnili a u Kremelské zdi pohřbili, v období destalinizace. Výstava jeho těla trvala mezi lety 1953 a 1961.⁹⁹

V Číně jsou k vidění mauzolea hned dvě. Starší, tradiční, je k vidění v Nankingu a patří Dr. Sun Jat-senovi, „otci“ Kuomintangu, vystavěné mezi lety

⁹⁷ McDONALD, Marc. *Lenin undergoes extreme makeover Lenin looks better than the day he died, his embalmer brags*. 1. března 2004. Poslední náhled: 29. května 2012. <http://www.artukraine.com/old/historical/lenin_makeover.htm>.

⁹⁸ Pokládáme-li za úspěch fakt, že je tělo mrtvého, respektive to, co z něj zbývá, vystavováno i dnes.

⁹⁹ ROSENBERG, Jennifer. *Body of Stalin removed from Lenin's Tomb*. Poslední náhled: 29. května 2012. <<http://history1900s.about.com/od/worldleaders/a/stalinembalm.htm>>.

1926 - 1929 a mladší mauzoleum nepatří nikomu jinému než předsedovi Mao Ce-tungovi na Náměstí Nebeského klidu v Pekingu. Jehož stavbu dokončili rok po předsedově smrti, tedy 1977.¹⁰⁰ Sun Jat-senovi ostatky jsou zakryty mramorovým náhrobkem s reliéfem jeho postavy, jedná se tedy opět jen o hrobku, naopak Maovo tělo spočívá na výstavce ve skleněné rakvi, tak jako jeho balzamování kolegové diktátoři.

Dále ve vietnamské Hanoji, na náměstí Ba Dinh, je od srpna 1975 uchováno tělo Ho Či Minha.¹⁰¹ Ve zbláčené Severní Koreji v hlavním městě Pchjongjangu je možné navštívit tzv. Pamětní Palác Kumsusan, kde udržují balzamované tělo Kim Ir-sena, ke kterému přibyl i jeho nedávno zesnulý syn Kim Čong-il. Samotný Palác, vystavěli již v roce 1976, po smrti Ir- Sena v r. 1994 proběhla nákladná renovace budovy a vzniklo zmíněné mauzoleum.¹⁰²

V Evropě je znám krom československého mauzolea ještě mauzoleum Georgi Dimitrova v Bulharsku, které vybudovali v roce 1949 za neuvěřitelných šest dnů. Šest dnů totiž trvalo, než Dimitrovovo tělo v Moskvě nabalzamovali a odeslali nazpět do Sofie, připravené na výstavu. Po zpopelnění těla v srpnu 1990 proběhlo několik pokusů o jeho zboření, než bylo nakonec za dalších devět let skutečně zničeno.¹⁰³ Právě tento československo-bulharský unikát byl připomínán, jako skutečný velký úspěch naší tehdejší vědy.

¹⁰⁰ LI, Zhisui. *The embalming: Mao died at 12.10 am on 9 September 1976. Zhisui Li, Mao's doctor for 22 years, immediately faced a new challenge – the order to preserve the body for ever. Rumour has it that the body now on show in Tiannamen Square is wax; but communiques from the Mao Memorial Hall reassure us it is real.* 8. října 1994. Poslední náhled: 29. května 2012. <<http://www.independent.co.uk/life-style/the-embalming-mao-died-at-1210-am-on-9-september-1976-zhisui-li-maos-docotr-for-22-years-immediately-faced-a-new-challenge--the-order-to-preserve-the-body-for-ever-rumour-has-it-that-the-body-now-on-show-in-tiannamen-square-is-wax-but-communiques-from-the-mao-memorial-hall-reassure-us-it-is-real-1441542.html>>.

¹⁰¹ Tamtéž.

¹⁰² *Kim Jong-il death: North Korea pays last respects.* 20. prosince 2011. Poslední náhled: 1. června 2012. <<http://www.bbc.co.uk/news/world-asia-16261060>>.

¹⁰³ *World: Europe. Communist bastion finally crumbles.* 27. srpna 1999. Poslední náhled: 1. června 2012. <<http://news.bbc.co.uk/2/hi/europe/431854.stm>>.

3.2 Mauzoleum vs. Muzeum

Je třeba upozornit, že dochází k záměně názvů "Mauzoleum Klementa Gottwalda" a "Muzeum Klementa Gottwalda."

Muzeum KG fungovalo pod správou Ústavu dějin KSČ a slavnostní otevření proběhlo v den výročí Gottwaldových 58. narozenin 23. listopadu 1954. Otevření začalo v 16 hod známou dvojicí státních hymen, poté krátce pohovořil ředitel ÚD KSČ Jindřich Veselý a slavnostní projev k akci pronesl Zdeněk Nejedlý. Seznam pozvaných, jež měl číst cca 150 lidí, a vůbec celou pořadatelskou službu dostal na starost ÚD KSČ. Došlo také na filmovou dokumentaci akce. Muzeum se nacházelo v Praze, v Rytířské ulici č. 29.¹⁰⁴

3.3 Události, které ovlivnily Mauzoleum

Abych v následující části jen syrově nechronologizovala důležitá data z provozu Mauzolea, je nutné připomenout události, které ovlivnily jeho vlastní vývoj. Domnívat se, že funkcionáři KSČ měli v rukách, nebo alespoň v hlavách přibližný plán, jak s MKG naložit, by bylo bláhové. Stejně tak jako si můžeme být jisti, že rozhodnutí o nabalzamování prvního dělnického prezidenta vládnoucí strana vydala ve snaze se přiblížit svému velkému sovětskému vzoru.

Po XX. sjezdu KSSS z února 1956, kde Nikita Chruščov pronesl svůj referát „O kultu osobnosti a jeho důsledcích“ doznalo mnoho věcí změny.¹⁰⁵ Původní vlna stalinismu se najednou stala nevhodnou a bylo třeba od ní upustit. Změny se s odstupem času dotkly i ČSR. Již v r. 1954 rozkázal Alexej Čepička sundání bílých rukaviček z rukou KG. Dnes se nám to může zdát jako banalita,

¹⁰⁴ Národní archiv. Fond KSČ-ÚV-1945-1989; Praha – Ústav dějin KSČ (1946) 1950-1970. Číslo fondu: 1065. 9. září 1954. „Dopis Jiřího Čecha a Jindřicha Veselého ministromi strojírenství Karlu Poláčkovi.“ Str. 1.

¹⁰⁵ Politické dějiny světa v datech. II. svazek. 1. vyd. Praha: Svoboda, 1980. 1. 825 s.

můžeme se však domnívat, že se tímto gestem pokoušel „polidštit“ zemřelého tchána. Převlečení těla v r. 1957 z uniformy do civilního oděvu bylo už ale bezesporu snahou o oprostění se od nedávno kritizované linie stalinismu. V říjnu 1961 se XXII. sjezd KSSS znovu opřel do osoby J. V. Stalina.¹⁰⁶ Došlo ke zrušení výstavy jeho těla v Moskvě a následnému zpopelnění. Pomník velkého hospodáře na Letné se musel podřít novému ideologickému směru a udržování MKG se stalo rovněž neúnosným.

3.4 Kde uložit tělo?

Na Vítkově! Vrch Vítkova českoslovenští komunisté umě spojili s jejich proklamovanou, „správnou“ verzí českých dějin a svou důvěryhodnost opírali o dávný boj husitů s německým císařem. K příležitosti pětistého třicátého výročí slavné bitvy na Vítkově odhalili funkcionáři KSČ 14. července 1950 jezdeckou sochu Jana Žižky z Trocnova, s jejíž stavbou se začalo už před válkou, kdy sochař Bohumil Kafka předložil v r. 1931 konečný vítězný návrh na zamýšlenou sochu. Sádrový odlitek byl hotov již v r. 1941, bohužel rok na to Kafka, žák Josefa Václava Myslbeka zemřel a slavnostního odhalení se nedožil.¹⁰⁷

Hlavní proslov na slavnostním odhalení sochy měl ministr Čepička, jelikož prezident Gottwald byl zdravotně indisponován.¹⁰⁸ Se stavbou Památníku na vrchu Vítkově se začalo v r. 1928, kdy základní kámen položil symbolicky prezident T. G. Masaryk. V roce 1933 dokončili hrubou výstavbu a o dalších pět

¹⁰⁶ Politické dějiny světa v datech. II. svazek. 1. vyd. Praha: Svoboda, 1980. 1. 825 s.

¹⁰⁷ Nabízí se otázka, zda tento umělcův konec, kdy zemřel na zánět slepého střeva, nakonec nebyl „šťastnějším“ východiskem, než kdyby se komunistického režimu v ČSR dožil a ještě mu sloužil. Vzpomeňme např., jak dopadli manželé Štursovi, autoři Stalinova pomníku na Letné, kteří krátce po sobě spáchali sebevraždu v jejich vlastním bytě. ŠINDELÁŘ, J.: *První máj – kultu čas. Z historie pražského Stalinova pomníku na Letné*. Dějiny a současnost, 5 / 2010, ročník XXXII. s. 14 – 15. Ke smrti B. Kafky: CHURAŇ, Milan. *Kdo byl kdo v našich dějinách ve 20. století*. 1. vyd. Praha: Libri, 1994. 687 s. ISBN 80-901579-5-5.

¹⁰⁸ VOJTĚCHOVSKÝ, Miloš. Čím stonali mocní ve 20. století. (IV).: *Stručná patobiografická sonda do nedávné minulosti. Český a slovenský psychiatr* 107 (4). Str. 231 – 248. ISSN 1212-0383.

let později byla budova připravena na předání do rukou státu, k čemuž ale v důsledku Mnichovského diktátu nedošlo.¹⁰⁹

Dne 17. března 1951 se konal obřad uložení uren komunistických osobností Bohumíra Šmerala, Josefa Hakena, Stanislava K. Neumanna a Bohuslava Vrbenského do Památníku osvobození, jemuž byli přítomni stranické špičky např. Gottwald, Zápotocký nebo Slánský a pražský Památník připodobňovali ke Kremelské zdi. V květnu téhož roku žádal J. Veselý stranu o přejmenování Památníku odboje / osvobození na název podobný „Mauzoleum“ nebo „Panteon revoluce.“¹¹⁰ Žádal též odstranění legionářských plastik, které shledal nevhodnými a jejich nahrazení lidovou výzdobou. O dva roky později si však Veselý protirečil, když po smrti KG tvrdil, že z plastik lze legionářství vysledovat pouze ze stylu čepic, které mají vyobrazené postavy na hlavách, a že jejich odstranění není třeba.¹¹¹

3.5 Stavební úpravy Památníku

Uložení prezidentova těla v Památníku vyžadovalo určité zásahy do vzhledu Památníku. Přestavba památníku padla na bedra MNO. To byl úkol jako stvořený pro ministra národní obrany, organizačního fanatika a Gottwaldova zetě v jedné osobě, Alexeje Čepičku.

Politický Sekretariát schválil dne 31. března 1953 návrh na úpravu Národního památníku a Čepičkovi zadal splnit několik bodů, spojených se stavbou:

¹⁰⁹ Národní muzeum. *Národní památník na Vítkově*. Poslední náhled: 1. července 2012. <http://www.nm.cz/download/npv_pro_navstevniky.pdf>.

¹¹⁰ ČERVINKA, Stanislav. Klement Gottwald na Vítkově – balzamizace těla v materiálech ÚV KSČ In *Securitas Imperii 7: Sborník k problematice bezpečnostních služeb*. Pro Úřad dokumentace a vyšetřování zločinů komunismu P ČR. 1. vyd. Praha, Themis, 2001. Str. 319 – 352. ISBN 80-85821-93-1.

¹¹¹ Tamtéž.

- I. poskytnout architektu Janu Zázvorkovi pomoc projektantů a projekční místnosti,
- II. uložení všem stavebním podnikům min. národní obrany provedení stavebních prací souvisejících s úpravou Památníku,
- III. kontrolu provádění všech prací na úpravě Národního památníku a zajištění dokončení úprav do 15. září 1953.¹¹²

Úvodní projekt i s modelem přestavby Památníku PS ÚV KSČ schválil 5. května 1953 a k provedení předal o den později. Počítalo se však s tím, že tělo by bylo převážně uloženo v podzemní laboratoři a příležitostně vyzvedáváno do horní síně k výstavě. Sovětští poradci, v dokumentech nazývaní „lékaři,“ však tento plán udržování a příležitostného vyzvedání prezidentova těla v průběhu července změnili k obrazu svému, tedy přesně naopak.¹¹³ Původní „dead-line“ dokončení stavby vycházel již na 15. září 1953. N. p. Konstruktiva započal stavební úpravy 27. dubna 1953 pod dohledem stavbyvedoucího Ing. Sergeje Uzelce. O měsíc později, 26. května 1953 začal při stavbě dvousměnný provoz a 28. tohoto měsíce dokonce třisměnný. Během stavby byl technický projekt neustále přepracováván a prozatímně výsledný plán stavby vyhotovili až 15. července 1953. Projektová dokumentace¹¹⁴ vznikla po dalších změnách 26. srpna 1953 a tvořilo ji několik částí:

- I. Zpráva o postupu projekční přípravy, stavební výkresy, železobetonové konstrukce, statické výpočty, kanalizace a vodovod, kamenické práce, transformační stanice.
- II. Slaboproudé instalace, silnoproudé instalace.
- III. Klimatizace, chladicí zařízení.

¹¹² Národní archiv. Fond KSČ-ÚV 1945-1989; Praha – Politický sekretariát 1951 – 1954. Číslo arch. souboru: 1261/0/22. 20. srpna 1953. „Návrh na změnu projektu úprav Národního památníku na Vítkově.“ Str. 4.

¹¹³ Tamtéž.

¹¹⁴ Konečnou projektovou dokumentaci předložil ke schválení PS ÚV KSČ Alexej Čepička 14. prosince 1953 a až 6. ledna 1954 byla schválena. VHA. Fond MNO 1953. Inv. č. 2549, sign. 59/4, karton 555. „Zpráva pro politický sekretariát ÚV KSČ o projektové dokumentaci Mauzolea Klementa Gottwalda a návrh na její schválení.“

- IV. Zvedací plošina, elektrický stropní uzávěr.
- V. Umělecká kovovýroba.
- VI. Osvětlovací zařízení.

Od 23. července do 28. července 1953 proběhla návštěva Mauzolea G. Dimitrova v bulharské Sofii. Delegaci tvořili architekt Ing. Prokop Kubíček, vzduchotechnik Ing. Sergej Jerusalimcev a jako zprostředkující doprovod plk. Karel Smíšek.¹¹⁵ Po této návštěvě shledali vyslaní projektanti čtyři hlavní okruhy problémů, na které bylo třeba se připravit: vzduchotechnika, kontrolní registrační a regulační přístroje, signalizace selhání zařízení a osvětlení sarkofágu. Díky tomu a předchozímu rozhodnutí sovětských lékařů, dohlížejících na výstavbu, došlo k rozšíření původního projektu o několik bodů:

- I. vestavba zvláštní smuteční síně do prostoru památníku kolem Gottwaldova sarkofágu,
- II. rozšíření a přemístění strojovny vzduchotechnického zařízení do podzemí vedle Národního památníku,
- III. zřízení dispečerské řídicí místnosti na místě původní strojovny v podzemí pro kontrolu a ovládání všech strojních zařízení.

Proto finální projekt představili až onoho 26. srpna 1953.¹¹⁶ Klimatické zabezpečení mauzolea mělo být až trojnásobné, aby bylo správné klima udrženo za jakýchkoliv okolností.¹¹⁷ Plnou zodpovědnost za splnění stavební úpravy v níže uvedených termínech převzal gen.por. Václav Thoř, jehož zastupoval Ing. pplk. Špaček. Termíny dokončení stavebních úprav byly prodlouženy následně: do 20. října 1953 zprovoznění podzemní laboratoře,

¹¹⁵ Národní archiv. Fond KSČ-ÚV 1945-1989; Praha – Politický sekretariát 1951 – 1954. Číslo arch. souboru: 1261/0/22. 25. června 1953. „Vyslání tří oborníků do Sofie k prohlídce technického zařízení mauzolea Jiřího Dimitrova.“ Str. 1.

¹¹⁶ VHA. Fond MNO 1953. Inv. č. 2549, sign. 59/4, karton 555. 26. srpna 1953. „Zpráva pro politický sekretariát ÚV KSČ o projektové dokumentaci MKG a návrh na její schválení.“ Str. 3.

¹¹⁷ Národní archiv. Fond KSČ-ÚV 1945-1989; Praha – Politický sekretariát 1951 – 1954. Číslo arch. souboru: 1261/0/22. 20. srpna 1953. „Návrh na změnu projektu úprav Národního památníku na Vítkově.“ Str. 6.

do 5. listopadu 1953 dokončit vnitřní úpravy Smuteční síně a do 17. listopadu 1953 dokončit všechny, jak vnější tak vnitřní, úpravy Památníku.¹¹⁸

S tím se navýšil i finanční strop projektu. Původně bylo zamýšleno na stavbu použít 2. 400. 000 Kčs, díky nově požadovaným úpravám vzrostl předpokládaný rozpočet na 4. 150. 000 Kčs s tím, že systém proplácení založili projektanti na tzv. náběhových nákladech.¹¹⁹ Náklady se tedy započítávaly postupně. Peníze plynuly z MNO. Za tímto vyčíslením následovala poznámka, obhajující zvolený náběhový systém, že instalaci elektrických rozvodů a vzduchotechniky nelze do projektu započítat, jelikož do té doby neexistoval žádný sborník, ze kterého by bylo možné provést předpokládanou kalkulaci na takovýto projekt. Při dalším projednávání investičního plánu stavby posunuli členové PS ÚV KSČ částku, kterou je možné čerpat na 8. 878. 000 Kčs s poznámkou, že do 8. ledna 1954 provede Konstruktiva n. p. celkovou kalkulaci nákladů, prozatím odhadovaných na neuvěřitelných 10. 000. 000 Kčs $\pm 10\%$ ¹²⁰.

Vyžadovala se též celá řada nových přístrojů, jejichž výrobu si mezi sebou rozdělila určitá ministerstva. Jistě největším oříškem se stal speciální přístroj na měření vlhkosti a teploty nasávaného vzduchu ze sarkofágu s přesností $\pm 0,1\text{ }^{\circ}\text{C}$ s automatickým zapisováním naměřených hodnot. Jelikož se v ČSR nic podobného zatím nevyrábělo, zažádali straníci o doručení podobného přístroje ze SSSR, který ten samý poskytl už předtím do Bulharska, do sofijského mauzolea. Jelikož ale čs. soudruzi nespolehali na sovětské dodací lhůty, zadali vývoj elektrického přístroje měření teploty na dálku národnímu podniku Regula, v Praze – Nuslích. S tím související úkol vývoj specifického vlhkoměru převzal

¹¹⁸ Národní archiv. Fond KSČ-ÚV 1945-1989; Praha – Politický sekretariát 1951 – 1954. Číslo arch. souboru: 1261/0/22. 20. srpna 1953. „Návrh na změnu projektu úprav Národního památníku na Vítkově.“ Str. 2.

¹¹⁹ Tamtéž.

¹²⁰ VHA. Fond MNO 1953. Inv. č. 2549, sign. 59/4, karton 555. 26. srpna 1953. „Zpráva pro politický sekretariát ÚV KSČ o projektové dokumentaci Mauzolea Klementa Gottwalda a návrh na její schválení.“ Str. 4.

Vojenský technický ústav. Celý tento bod měl na starost ministr stavebnictví Josef Jonáš.¹²¹

Ministr těžkého průmyslu Karel Poláček převzal zodpovědnost za vývoj osmi, respektive devíti nových zařízení. N. p. Rudé Letnice, závod Praha-Strašnice měl dodat vzduchotechnické zařízení, pro které byla nezbytná výroba kompresorů s příslušenstvím pro chladicí zařízení z dílny n. p. Frigera – závod Jaselský Kolín. Hydraulický výtah měl původ z TOS Rakovník. Švermovy závody Slaný dodaly uzavírací stropní clonu pod sarkofág na strop laboratoře. Závod umělecké kovovýroby Praha obložil plošinu výtahu nerezovým kovem a zhotovil sarkofág a upevnil rakev na plošinu výtahu. Škoda, n. p. závod Hořovice přispěl výrobou dieselařegátu 100 KVA, předěláním z lodního dieselu výměnou chladiče. Z dodávek n. p. Agrostroj – závod Pelhřimov a n. p. Sigma pumpy – závod Hranice vznikla čerpadla pro klimatizační zařízení. Václav Kopecký, hlavní správce kinematografie ručil za zhotovení a dodání osvětlovacího zařízení pro sarkofág z Ateliérů Barrandov. Na další odměny bylo předběžně vyčleněno dalších 50.000 Kčs.¹²² Na těchto návrzích se usnesli členové PS ÚV KSČ 20. srpna 1953. Ministra financí Jaroslava Kabeše pověřili, aby zajistil finanční prostředky i po překročení toho navýšeného investičního plánu MNO.

Nad průčelním vchodem ještě Závody umělecké kovovýroby v Praze instalovaly pozlacený nápis „Klement Gottwald.“ Na pozlacení písmen použily Závody 400 g ryzího zlata z vlastních zásob, které poté požádaly proplatit, čemuž nový ministr financí Július Ďuriš vyhověl.¹²³

¹²¹ Národní archiv. Fond KSČ-ÚV 1945-1989; Praha – Politický sekretariát 1951 – 1954. Číslo arch. souboru: 1261/0/22. 20. srpna 1953. „Návrh na změnu projektu úprav Národního památníku na Vítkově.“ Str. 7.

¹²² Tamtéž. Tabulka č. 1.

¹²³ ABS MV. Fond: A 2/1 i. j. 637 Mauzoleum K. Gottwalda – úhrada zlata, rozšíření stavu lékařů, recepty pro balzamizaci těla (1954 - 1955). 31. března 1954. „Návrh na úhradu 400 g zlata pro Mauzoleum Klementa Gottwalda.“ Str. 1.

Pod MNO vzniklo na Čepičkův návrh Vývojové středisko pro vzduchotechniku, které dostalo za úkol ve spolupráci s Čs. akademií věd vyvíjet hygienicko-zdravotnická zařízení. Do 30. července 1953 měl ministr těžkého strojírenství s ministrem všeobecného strojírenství, ministrem chemického průmyslu a ministrem zdravotnictví vypracovat návrh na urychlené vybudování laboratoří, zkušeben a prototypových dílen.¹²⁴

Kolektivy pracovníků, ale i jednotlivci si po skončení budování rozdělili peněžité odměny, schválené PS ÚV KSČ. Z kategorie kolektivu šla nejvyšší, patnáctitisícová odměna n. p. Konstruktiva. Co se týče oceňování jednotlivých pracovníků, nejprve byly podniky vyzvány, ať pošlou seznamy pracovníků, kteří se při práci pro Mauzoleum nejvíce vyznamenali a z obdržovaných seznamů pak někteří obdrželi peněžitou odměnu v rozmezí 500 – 5. 000 Kčs.¹²⁵ Celkově pak na odměnách J. Ďuriš vyplatil 87. 500 Kčs.¹²⁶

Státní cenu I. stupně, včetně peněžité odměny obdržel za svůj projekt architekt Jan Zázvorka. Původně navrhovaná Státní cena II. stupně pro Ing. Prokopa Kubička, ani Státní cena III. stupně pro Ing. Sergeje Jerusalimceva však V. oddělením ÚV KSČ neprošla. Dodatečné udělení Státních cen by vzbudilo přílišnou pozornost veřejnosti a to v této situaci nebylo žádáno.¹²⁷ Nicméně jak Kubičkovi, tak Jerusalimcevovi vyplatili deseti tisícikorunovou odměnu, kterou by jako držitelé Státní ceny (III. stupně) obdrželi.¹²⁸

¹²⁴ VHA. Fond „MNO 1953.“ Inv. č. 2549, sign. 59/4, karton 555. 25. června 1953. „Návrh na zajištění vybudování vývojového střediska pro vzduchotechniku.“ Str. 1.

¹²⁵ VHA. Fond MNO 1953. Inv. č. 269, sign. 0026068, karton 596. 29. prosince 1953. „Zpráva o ukončení výstavby Mauzolea Klementa Gottwalda – udělení odměn.“ Str. 1.

¹²⁶ ABS MV. Fond: A 2/1 i. j. 513 Mauzoleum Klementa Gottwalda – zřízení (1953) 14. prosince 1953. „Výpis z usnesení politického sekretariátu ÚV KSČ ze dne 14. 12. 1953.“ Str. 1.

¹²⁷ U Jerusalimceva navíc argumentovali tím, že by se tak stal vůbec prvním sovětským občanem, držitelem Státní ceny. Předběhl by tak již dříve navrhované režiséry Lavreněva a Dombrovského, kteří žádnou Státní cenu ještě neobdrželi. Měl-li sovětský občan obdržet Státní cenu, muselo to být 9. května a musela to být cena I. stupně. Tamtéž.

¹²⁸ Národní archiv. Fond KSČ-ÚV 1945-1989; Praha – Politický sekretariát 1951 – 1954. Číslo arch. souboru: 1261/0/22. 21. června 1954. „Zpráva o plnění usnesení politického sekretariátu ÚV KSČ ze dne 14. 12. 1953 o odměnách za výstavbu Mauzolea Klementa Gottwalda.“ Str. 5.

Stavební práce skončily 5. listopadu 1953 a poté došlo na kolaudaci budovy. O den později, 6. listopadu 1953, byla budova předána do zkušebního provozu. 13. listopadu 1953 ukončil Vojenský technický ústav technické a kontrolní zkoušky jednotlivých strojů a instalačních zařízení a 17. listopadu 1953 o svých výsledcích informoval vyšší místa.¹²⁹ Toho dne byla také budova předána do užívání ministerstva vnitra. Budova splňovala předepsané požadavky.

Jak tedy přestavba budovy samotný Památník změnila? Stavební úpravy postihly zejména tzv. Smuteční síň památníku. Pod ní vyrostlo technické zázemí Mauzolea: laboratoř s chladicím zařízením, místnost pro zdravotnický personál, velín se strojovnou a konečně sklad. Mezi nejnáročnější body projektu bezpochyby patřilo posunutí syenitového sarkofágu o váze 25. 000 kg o dalších 40 m, k čemuž sloužil speciální mostek sestavený přímo uvnitř Památníku.¹³⁰ Čekání na vyhotovení finální verze projektu stavební práce velmi zdržovalo, např. 3. srpna 1953 dorazila náměstkovi ministra národní obrany pro věci materiální zpráva o zastavení činnosti s předpokládaným obnovením prací až za měsíc.¹³¹

Takovéto „prostoje“ měly za následek zpoždění celé stavby Památníku a posun plánovaného otevření z původního 23. listopadu 1953 k 57. výročí narození Klementa Gottwalda. Oficiální informační proud dával zpoždění za vinu neúplného dokončení stavby. Ze zprávy PS ÚV KSČ o ukončení výstavby MKG, se dočteme, že až teprve 30. listopadu 1953 došlo k dokončení předávacího řízení mezi ministrem národní obrany Alexejem Čepičkou a ministrem vnitra Rudolfem Barákem, na kterém se ještě obě strany dohodly na následujících bodech:

¹²⁹ VHA. Fond MNO 1953. Inv. č. 269, sign. 0026068, karton 596. 17. listopadu 1953. „Zpráva pro politický sekretariát o ukončení výstavby Mauzolea Klementa Gottwalda.“ Str. 3.

¹³⁰ VHA. Fond MNO 1953. Inv. č. 2549, sign. 59/4, karton 555. 23. června 1953. „Zpráva o postupu prací a úpravy Mauzolea v Národním památníku na hoře Vítkově, ke dni 20. 6. 1953.“ Str. 2.

¹³¹ VHA. Fond MNO 1953. Inv. č. 2549, sign. 59/4, karton 555. 3. srpna 1953. „Mauzoleum prezidenta s. Klementa Gottwalda – zpráva o zastavení prací.“ Str. 1.

- I. MNO vyřeší problém namrzání mřížek u výfuku klimatizačního zařízení do 31. července 1954,
- II. MNO zajistí dohled nad dokončovacími pracemi na trafostanici, aby byla předána ve funkčním stavu, dle projektu,
- III. MNO zařídí, aby MV obdrželo tři kompletní výtisky schválené projektové dokumentace,¹³²
- IV. úplné dokončení výstavby si v roce 1954 zařídí samo MV,
- V. právní převod nemovitosti Národního Památníku na Vítkově provedou ministerstva mezi sebou do konce roku 1953.¹³³

Za MKG poté zodpovídala VIII. správa Ministerstva vnitra. Se svolením sovětských odborníků, otevřelo MKG své brány veřejnosti 5. prosince 1953 v 15 hod., za účasti členů ÚV KSČ a dalších významných postav veřejného života, včetně sovětského atašé N. P. Firjubina.¹³⁴ O události informoval občany ČSR rozhlas v 19 hod., na zvláštní rozkaz ÚV KSČ a o den později též denní tisk.

Otevírací hodiny MKG směly být v rozsahu tří dnů v týdnu, pouze tři hodiny za den. Do r. 1962 se několikrát měnily, ale vždy se jednalo o středy, pátky a neděle.¹³⁵ Dvakrát za rok se přecházelo na letní, respektive zimní provoz, kdy se otevírací doba o hodinu posouvala. Zajímavostí je, že miliontý návštěvník prošel MKG dne 9. února 1958.¹³⁶

¹³² Schválena byla 6. ledna 1954, viz výše.

¹³³ VHA. Fond MNO 1953. Inv. č. 2549, sign. 59/4, karton 555. „Předání Národního památníku na Vítkově.“ Str. 2.

¹³⁴ Zpráva o otevření Mauzolea Klementa Gottwalda. *Rudé právo*. 1953, ročník 34, č. 339.

¹³⁵ Důležité bylo, aby otevírací doba skutečně vyhovovala pracujícím tak, aby MKG mohli navštívit až po skončení pracovní služby, nebo případně před ní.

¹³⁶ ABS MV. Fond A 2/1 i. j. 1254 Balzamizace těla Klementa Gottwalda – doplňující zpráva, dopis lékařů o stavu těla K. Gottwalda (1958). 15. září 1958. „Zpráva o doplňující balzamizaci těla s. Klementa Gottwalda a provozu Mauzolea Klementa Gottwalda.“ Příloha III. Str. 1.

Dne 30. září 1953 vyhověl PS ÚV KSČ žádosti ministrů Alexeje Čepičky a Rudolfa Baráka o vytvoření útvaru MV pro zabezpečení těla i Mauzolea KG. Stanovili též počty zaměstnanců v MKG a jejich funkční platy.¹³⁷

Náčelníkovi MKG, v hodnosti gen. majora vyměřili 2. 600 Kčs. Kromě kontroly a řízení celého objektu, udržoval kontakt se sovětskými lékaři. Jeho zástupce plukovnické hodnosti, vydělával 2. 000 Kčs, v době nepřítomnosti svého nadřízeného jej zastupoval a staral se o zásobování a hospodářské zabezpečení útvaru. Čtyři řidiči, staršiny, dostávali měsíčně 860 Kčs, dva z nich dali k ruce sovětským lékařům a zbylí dva zůstali u útvaru. Čtyřem majorům, velitelům směn vypláceli 1. 600 Kčs za kontrolu ochrany vnitřních prostor, dohlížení na úklid hlavních prostor a kontrolu přístupu všech osob do hlavní části MKG. Vnitřních ochranu hlavní části MKG mělo za úkol šestnáct kapitánů s platem 1. 350 Kčs. Hlavní technik s hodností podplukovníka, jehož mzda činila 1. 800 Kčs, zodpovídal za chod veškerého technického zařízení v budově. Dále bylo zaměstnáno pět majorů dispečerů, kteří „nonstop“ kontrolovali všechna technická zařízení. Za to jim měsíčně vypláceli 1. 500 Kčs. Za 1. 100 Kč na měsíc pracovali tři laborantky, jejichž úkolem byl úklid laboratoří a sterilizačních nástrojů. Mezi civilní zaměstnance se počítala písárka, která prováděla veškeré administrativní úkony a po pěti uklízečky první kategorie a elektrikáři a na konec šest uklízeček druhé kategorie.¹³⁸

¹³⁷ Důležitost tohoto návrhu podtrhli ministři připomínkou, že jde o požadavek sovětských lékařů. VHA. Fond MNO 1953. Inv. č. 2549, sign. 59/4, karton 555. 23. června 1953. „Zpráva o postupu prací a úpravy Mauzolea v Národním památníku na hoře Vítkově, ke dni 20. 6. 1953.“ Str. 2.

¹³⁸ Národní archiv. Fond KSČ-ÚV 1945-1989; Praha – Politický sekretariát 1951 – 1954. Číslo arch. souboru: 1261/0/22. 30. září 1953. „Zřízení útvaru ministerstva vnitra pro zabezpečení těla a Mauzolea Klementa Gottwalda.“

Celkový počet zaměstnanců	
Příslušníci vnitřní stráže:	72
Civilní zaměstnanci:	16
<u>Příslušníci Národní bezpečnosti: 36</u>	
Celkem:	124 osob. ¹³⁹

Správu Národního památníku převzalo 22. června 1954 ministerstvo vnitra. Ministerstvo kultury¹⁴⁰ pověřili uměleckým dobudováním Památníku. Ještě předtím však upozornilo MV na několik provozních problémů MKG, které bylo třeba vyřešit.

V prvé řadě se komplikace objevily u osvětlení sarkofágu. Tělo KG nebylo rovnoměrně osvětleno a vznikaly nepřírozené stíny. Toto a další defekty v osvětlení, jako např. nevyhovující světelný filtr, ztěžovalo práci sovětských lékařů. Ti trvali na odstranění takového systému osvětlení a sami navrhli hned tři možná řešení tohoto problému. Z nich vybrali tu verzi, kdy byl do Prahy vyslán sovětský specialista, pověřený řízením prací na vývoji nového osvětlení sarkofágu KG a s ním ještě sovětská vláda do Prahy zapůjčila technickou dokumentaci osvětlení pro čs. technické pracovníky.¹⁴¹

Dalším nevyhovujícím se stal přívod elektřiny do sarkofágu, jehož vodiče nebyly dostatečně izolovány a mohly tak snadno vzplanout. Vodiče bylo třeba též vyměnit. Nakonec došlo na kritiku vůbec celé elektroinstalace v budově, ke které ani po čtyřech měsících fungování MKG neexistovala přesná dokumentace.

¹³⁹ Národní archiv. Fond KSČ-ÚV 1945-1989; Praha – Politický sekretariát 1951 – 1954. Číslo arch. souboru: 1261/0/22. 30. září 1953. „Zřízení útvaru ministerstva vnitra pro zabezpečení těla a Mauzolea Klementa Gottwalda.“

¹⁴⁰ Ministerstvo kultury fungovalo samostatně od 14. září 1953 do 16. června 1956, kdy bylo sloučeno s resortem školství a existovalo pod názvem Ministerstvo školství a kultury až do 20. ledna 1967.

¹⁴¹ Národní archiv. Fond KSČ-ÚV 1945-1989; Praha – Politický sekretariát 1951 – 1954. Číslo arch. souboru: 1261/0/22. 14. dubna 1954. „Zpráva o některých otázkách provozu Mauzolea Klementa Gottwalda.“ Str. 2.

Ze stěn ochozu kolem Smuteční síně, která se jevila jako nedostatečně izolovaná proti vlhku, bylo třeba strhnout dřevěné obložení, které bylo zdrojem plísně. Všechny nedostatky dostalo za úkol vyřešit MV s poznámkou, že po překročení vlastního rozpočtu MKG „potečou“ peníze na úhradu požadovaných stavebních úprav z vládních rezerv.

Po požadovaném odstranění nedostatků, na které MV upozornilo, postihla MKG v r. 1955 dvojitá elektrická porucha. Stalo se tak ve dnech 14. a 16. dubna. První výpadek měla za následek tzv. elektrická mucholapka umístěná v laboratoři, která se vznítila, jelikož byla vyrobena z hořlavého materiálu a způsobila menší požár. Další problém nastal s motorem posunujícím zajišťovací kolík podstavce sarkofágu.¹⁴² Elektrickou „muchobijku“ po tomto incidentu odstranili a elektromotor nahradili ručním zajišťováním.

Mimo jiné proběhly během roku 1955 další technické úpravy budovy: kolem smuteční síně instalovali větrání, aby se zabránilo výskytu vlhkosti a šíření plísně. Proběhla úprava chladících kompresorů, ze kterých unikaly freony. Instalace průtokových měřičů vzduchu v laboratoři a smuteční síni. Výměna autoklávu za modernější sterilizační jednotku a podnik Tesla Holešovice vyrobil vlastní žárovky, které se podobaly žárovkám ze SSSR.¹⁴³ Po překročení investičního plánu MV v r. 1954, putovala z vládních rezerv částka 900. 000 Kčs. V následujícím roce se navýšil strop účelových stavebních investic o částku 2. 724. 000 Kčs.¹⁴⁴

Další stavební úpravy potkaly Národní památník po roce 1962. K 1. dubnu 1962 uložil PS ÚV KSČ uzavřít MKG a informovat veřejnost zprávou

¹⁴² ABS MV. Fond A 6/3 i. j. 801 Tajný rozkaz MV 74/1955 (1955). „Zajištění bezvadného chodu Mauzolea Klementa Gottwalda.“ Str. 3.

¹⁴³ ABS MV. Fond: A 2/1 i. j. 942 Mauzoleum Klementa Gottwalda – balzamování těla, nahrazení vojenského stejnokroje těla K. Gottwalda civilním oblekem (1956). 9. ledna 1956. „Zpráva o provozu Mauzolea Klementa Gottwalda.“ Str. 2.

¹⁴⁴ ABS MV. Fond: A2/1 i. j. 627 Národní památník na hoře Vítkově – směrnice pro pohřbívání (1954). 13. září 1954. „Opis usnesení polického byra ÚV KSČ ze dne 13. září 1954. K bodu 12 Provedení dodatečných úprav v Mauzoleu Klementa Gottwalda a doplnění Mauzolea potřebným zařízením.“ Str. 2.

v tisku. Správu Památníku převzalo 1. července 1962 od ministerstva vnitra ministerstvo školství a kultury. Politbyro poté vypracovalo ideový návrh změny umístění ostatků KG a využití vnitřních prostor Památníku. Na vypracování návrhu se podílel i ÚD KSČ.

Ostatky KG se přesunuly do sarkofágu v tzv. Ústřední síni v předsálí Mauzolea¹⁴⁵. Nově uvolněný prostor poté věnovali výzdobě s tematikou třídních bojů komunistů o nastolení nového řádu.¹⁴⁶ Umělecká realizace se odhadovala v horizontu dvou let. Cenu stavebních úprav odhadli v Politbyru 300. 000 Kčs. Náklady na apoteózu vnitřního prostoru, mozaiky a plastiky, začínaly na 800. 000 Kčs.

Sluší se zmínit, že ostatky Marty Gottwaldové jistý čas také setrvaly v Národním památníku na Vítkově.¹⁴⁷ Za vypravený státní pohřeb, stejně jako za uložení ostatků do Památníku, dorazilo na ÚV KSČ písemné poděkování od Alexeje a Marty Čepičkových. Ošetřujícím lékařem bývalé první dámy byl prof. Josef Charvát a ten příčinu smrti více přičítal rakovině ženských orgánů.¹⁴⁸ Zároveň ale víme, že paní Marta měla celý život problémy se štítnou žlázou a je tedy možné, že podlehla právě jejímu selhání.

Památník na Vítkově se na jistou dobu skutečně stal jakousi „československou Kremelskou zdí.“ Kromě Gottwalda a jeho manželky, zde setrvaly ostatky i dalších osobností KSČ např. Gustava Klimenta, Václava Noska, Ladislava Zápotockého, Josefa Hybeše, Bedřicha Vody – Pexy, Marie Majerové anebo Karla Kreibicha.¹⁴⁹

¹⁴⁵ Zde se řešilo, zda má Gottwaldův sarkofág být stejného vzhledu jako ostatní.

¹⁴⁶ Členové Politbyra dokonce uvažovali o oživení prostoru malou fontánkou. Národní archív. Fond KSČ-ÚV-1945-1989; Praha – Politbyro 1954 – 1962. Číslo arch. souboru: 1261/0/11. 17. března 1962. „K bodu 19 Přemístění ostatků KG v Národním památníku na Vítkově.“ Str. 1.

¹⁴⁷ Zemřela již 28. října 1953. CHURÁŇ, Milan. *Kdo byl kdo v našich dějinách ve 20. století*. 1. vyd. Praha: Libri, 1994. 687 s. ISBN 80-901579-5-5.

¹⁴⁸ Na váze údajně ztratila až šedesát kilogramů. CHARVÁT, Josef. *Můj labyrint světa: Vzpomínky, zápisky z deníků*. 1. vyd. Praha: Galén, 2005. 570 s. ISBN 80-7262-266-8.

¹⁴⁹ Národní archív. Fond: KSČ-ÚV-1945-1989; Praha – Ústav dějin KSČ (1946) 1950-1970. Číslo arch. souboru: 1065. R. 1967. „Návrh na uložení ostatků zemřelých soudruhů.“ Příloha III. Str. 1.

3.6 Balzamace

Prvotní nabalzamování těla KG probíhalo již od března do října 1953.¹⁵⁰ Hlavním cílem tohoto balzamování byla stabilizace vnějšího vzhledu – tvaru, reliéfu, barvy těla a zejm. charakteristických rysů zemřelého. Dne 15. března 1953 se ve vile v Tróji, která byla dána k dispozici sovětským lékařům (mimo jiné dočasně i dr. Markovovi a dr. Fedorové), ubytovali Boris Nikolajevič Uskov, Jurij Alexejevič Romakov, Alexandr Sergejevič Pavlov a N. P. Vaščaginova.¹⁵¹ Balzamace probíhala převážně přes poledne a v noci, kdy tělo KG nebylo vystavováno ve Španělském sále. Potřebné chemické látky a přístroje zařizoval dr. F. Závodný.

Finanční zajištění sovětských lékařů činilo 3. 000 Kčs pro každého z nich. Uskov, Romakov a Pavlov toto kapesné odmítli a nechali za sebe platit přiděleného tlumočnicka.¹⁵² Tito tři sovětsští experti trvali na tom, aby s nimi funkcionáři strany domluvili na stavebních úpravách Památníku, které bude třeba provést pro uložení těla KG.

Na začátku roku 1954 se začaly řešit otázky, týkající se pobytu sovětských expertů v ČSR.¹⁵³ J. A. Romakov měl platné výjezdní vízum jen do května 1954 a Ivan Sergejevič Kuzněcov, který do ČSR přiletěl teprve 2. ledna 1954, měl sice předpokládané datum návratu až v lednu roku 1955, nicméně bylo nutné vyřešit problém péče o tělo KG trvale. Navrženy byly dvě eventuality: zaprvé, sovětsští

¹⁵⁰ Národní archiv. Fond: KSČ-ÚV-1945-1989; Praha – Politbyro 1954 – 1962. Číslo arch. souboru: 1261/0/11. 21. října 1958. „Dopis lékařů o stavu těla Klementa Gottwalda.“ Příloha III. Str. 1.

¹⁵¹ Národní archiv. Fond: „KSČ-ÚV 1945-1989; Praha – Politický sekretariát 1951 – 1954.“ Číslo arch. souboru: 1261/0/22. 21. července 1953. „Zpráva za období 14. 3. 1953 do 21. 3. 1953. Pobyt sovětských lékařů v ČSR.“ Str. 1.

¹⁵² Tamtéž.

¹⁵³ Národní archiv. Fond: KSČ-ÚV 1945-1989; Praha – Politický sekretariát 1951 – 1954. Číslo arch. souboru: 1261/0/22. 25. ledna 1954. „Odpověď ministra zahraničních věcí Václava Davida Anně Baramové, vedoucí mezinárodního oddělení ÚV KSČ.“ Str. 1.

experti zůstanou v ČSR natrvalo, nebo zadruhé, že experti předají tajemství balzamace do rukou čs. lékařů.¹⁵⁴

Dne 10. února 1955 pověřilo Politbyro ÚV KSČ patologa MUDr. Rudolfa Vaněčka, neurologa MUDr. Josefa Vymazala a biochemika MUDr. Ing. Jiřího Křečka péčí o tělo Klementa Gottwalda. Do práce je zasvětili sovětští odborníci, kteří v té době prováděli doplňující balzamování těla KG. Čtyřicátého tohoto měsíce, přijal čs. i sovětské lékaře z MKG předsedy vlády Viliam Široký. Vaněček, Vymazal a Křeček převzali dokumentaci nutnou k balzamování:

- I. Protokol o balzamování těla KG.
- II. Instrukce o péči o balzamované tělo a o metodice doplňujícího balzamování.
- III. Soubor vědeckých prací o otázkách balzamování.
- IV. Album fotografií k protokolu o balzamování těla KG ze dne 22. června 1953 a album fotografií obličeje a rukou KG z ledna a února 1955.
- V. Protokol o stavu těla KG, který na tomto zasedání společně podepsali.¹⁵⁵

Dne 28. března 1955 schválilo Politbyro převzetí receptury pro balzamizaci těla KG od sovětských odborníků.¹⁵⁶ Do 29. března 1955 pracovali čs. lékaři v MKG pod dohledem I. S. Kuzněcova a od této chvíle nesli zodpovědnost za stav těla sami. Celý tým se později rozšířil o další dva lékaře

¹⁵⁴ Národní archiv. Fond: KSČ-ÚV 1945-1989; Praha – Politický sekretariát 1951 – 1954. Číslo arch. souboru: 1261/0/22. 14. ledna 1954. „Dopis Anny Baramové, vedoucí mezinárodního oddělení ÚV KSČ, ministru zahraničních věcí Václavu Davidovi.“ Str. 1.

¹⁵⁵ ABS MV. Fond: A 2/1 i. j. 942 Mauzoleum Klementa Gottwalda – balzamování těla, nahrazení vojenského stejnokroje těla K. Gottwalda civilním oblekem (1956). 9. ledna 1956. „Zpráva o provozu Mauzolea Klementa Gottwalda.“ Str. 7.

¹⁵⁶ ABS MV. Fond A 2/1 i. j. 637 Mauzoleum K. Gottwalda – úhrada zlata, rozšíření stavu lékařů, recepty pro balzamizaci těla (1954 – 1955). 1. dubna 1955. „Opis usnesení politického byra ÚV KSČ ze dne 28. března 1955.“ Str. 1.

5. září 1955. Novými členy se stali MUDr. Zdeněk Vacek a MUDr. Zdeněk Lodin.¹⁵⁷

Instrukce ke správnému postupu při balzamování, kterými se čs. lékaři měli řídit, zněly:

- I. vyvarovat se mechanického poškození, které by mohlo být způsobeno neopatrnou manipulací, nebo eventuálně technickou poruchou,
- II. udržovat správnou vlhkost a teplotu vzduchu, aby nedocházelo k vysychání pokožky,
- III. s rozmyslem používat chemikálie a barviva, která by mohla při nesprávné kombinaci způsobit nepřírozené barvy,
- IV. dodržování hygieny, aby se předlo plísňovým infekcím,
- V. pečlivě hubit hmyz.¹⁵⁸

Ihned po zahájení výstavy muselo být tělo pravidelně kontrolováno. Viditelné části kontrolovali lékaři denně a kontrola částí skrytých pod oděvem, probíhala v době doplňujících balzamizací. Pro vymýcení hmyzu, natírali pracovníci Mauzolea zdi a podlahy laboratoře lihovou směsí DDT.

Krátce po předání otěží do rukou čs. lékařů nastal výše zmíněný dvojitý elektrický zkrat v MKG a lékaři se pochopitelně obávali, zda dým, vycházející z přehřátého motoru neporušil pokožku. Po krátké telefonické domluvě s Moskvou, přiletěl S. R. Mardašev osobně do Prahy a provedl detailní prohlídku, ze které vyplynulo, že k porušení těla KG nedošlo.¹⁵⁹ Navrhl ale, aby tělo bylo pro jistotu uschováváno v hermeticky uzavřeném prostoru, to však bohužel nebylo možné jindy než v období doplňujícího balzamování.

¹⁵⁷ ABS MV. Fond A 2/1 i.j.637 Mauzoleum K. Gottwalda – úhrada zlata, rozšíření stavu lékařů, recepty pro balzamizaci těla (1954 – 1955). 5. září 1955. „Rozšíření stavu lékařů v Mauzoleu Klementa Gottwalda“ Str. 1.

¹⁵⁸ ABS MV. Fond: A 2/1 i.j. 942 Mauzoleum Klementa Gottwalda – balzamování těla, nahrazení vojenského stejnokroje těla K. Gottwalda civilním oblekem (1956). 9. ledna 1956. „Zpráva o provozu Mauzolea Klementa Gottwalda.“ Str. 3.

¹⁵⁹ Tamtéž.

V oděvu těla KG došlo během celé výstavy ke dvěma změnám.¹⁶⁰ První změna se týkala sundání rukaviček, které měl KG navlečený do října 1954.¹⁶¹ Druhá změna oděvu se udála v r. 1957, kdy vojenskou uniformu nahradil civilní oděv. O ušití dvou nových vojenských stejnokrojů pro KG zažádal 20. července 1953 Alexej Čepička.¹⁶² Aby železné části nekorodovaly, bylo třeba dvě spony na opasky, dvanáct malých a dvanáct velkých knoflíků, vyrobit ze stříbra a následně pozlatit. K tomu uvolnil PS ÚV KSČ celkem 1. 265, 5 g stříbra a 541 g zlata pro Družstvo výtvarných umělců v Praze.¹⁶³ V uniformě setrvalo tělo KG do r. 1957, kdy ji nahradil civilní oděv. Převlečení těla KG proběhlo mezi 2. a 5. červnem 1957, na žádost Politbyra ÚV KSČ.¹⁶⁴ Návrh o změně oděvu přijalo Politbyro již 3. prosince 1956 a 14. května 1957 odsouhlasili členové byra navrhovaný vzorek oděvu.¹⁶⁵

Tím se měl stát šedý dvouřadový proužkový oblek, bílá popelínová košile a modrá vázanka s bílými tečkami. Aby byl vybrán skutečně ten nejlepší oděv, konala se speciální porada, členů ministerstva vnitra, lékařů MKG a navíc ještě za účasti Jindřicha Veselého, ředitele ÚD KSČ. Alexej Čepička na tuto poradu zapůjčil několik kusů oděvu svého mrtvého tchána, včetně vázanek. Vybraný vzorek zhodnotili na poradě, jako nejoblíbenější oděv KG, ve kterém se nejčastěji

¹⁶⁰ Viz příloha č. 2 a č. 3.

¹⁶¹ ABS MV. Fond A 2/1 i. j.637 Mausoleum K. Gottwalda – úhrada zlata, rozšíření stavu lékařů, recepty pro balzamizaci těla (1954 – 1955). Rok 1954. „K bodu 3 Sundání rukavic Klementa Gottwalda.“ Str. 1.

¹⁶² Národní archiv. Fond: KSČ-ÚV 1945-1989; Praha – Politický sekretariát 1951 – 1954. Číslo arch. souboru: 1261/0/22. 20. července 1953. „Návrh na uvolnění 334,5 g stříbra, 9 g zlata a 11,5 g platiny.“ Str. 1.

¹⁶³ Národní archiv. Fond: KSČ-ÚV 1945-1989; Praha – Politický sekretariát 1951 – 1954. Číslo arch. souboru: 1261/0/22. 10. září 1953. „Návrh na uvolnění 1. 265, 5 g stříbra a 541 g zlata.“ Str. 1.

¹⁶⁴ ABS MV. Fond: A 2/1 i. j. 942 Mausoleum Klementa Gottwalda – balzamování těla, nahrazení vojenského stejnokroje těla K. Gottwalda civilním oblekem (1956). Květen, 1957. „Návrh dopisu vládě SSSR o převlečení těla Klementa Gottwalda.“ Str. 1.

¹⁶⁵ ABS MV. Fond: A 2/1 i. j. 942 Mausoleum Klementa Gottwalda – balzamování těla, nahrazení vojenského stejnokroje těla K. Gottwalda civilním oblekem (1956). 14. května 1957. „Usnesení politického byra ÚV KSČ ze dne 14. května 1957.“ Str. 1.

pohyboval při styku s lidem i v kruhu rodinném.¹⁶⁶ Celý proces provedli čs. lékaři MKG pod dohledem přizvaného S. R. Mardaševa.

Již několikrát jsme se setkali s pojmem „doplňující balzamování.“ To se stalo nezbytným prvkem v péči o tělo KG. Proběhlo jich během fungování MKG hned šest: první proběhlo v únoru 1955. Druhé od 15. října do 20. listopadu 1956.¹⁶⁷ Na přelomu července a srpna 1957 proběhlo třetí doplňující balzamování. Od 15. září do 25. října 1958¹⁶⁸ balzamovali tělo KG počtvrté, popáté pak od 20. března do 25. dubna 1960. Poslední šesté doplňující balzamování se událo od 2. do 31. října 1961.¹⁶⁹

3.7 Poslední zhasíná

V r. 1959 došlo 16. února ke zjištění, že zhrubnul reliéf na vnitřní ploše ukazováku pravé ruky KG. S tímto malým problémem se potýkali lékaři až do června t. r., kdy se reliéf ukazováčku zlepšil. Ve Zprávě tým lékařů uvedl velmi důležitý bod, a sice že přestože je sovětská metoda balzamování nejlepší a čs. lékaři se bez výhrad drží jimi předepsaných instrukcí, není možné zabránit postupnému rozkladu vnitřních částí těla a rozkladu jemných kontur v obličejové části.¹⁷⁰

¹⁶⁶ ABS MV. Fond: A 2/1 i. j. 942 Mauzoleum Klementa Gottwalda – balzamování těla, nahrazení vojenského stejnokroje těla K. Gottwalda civilním oblekem (1956). 29. dubna 1957. „Nahrazení vojenského stejnokroje těla Klementa Gottwalda občanským oděvem.“ Příloha III. Str. 1.

¹⁶⁷ Národní archiv. Fond: KSČ-ÚV-1945-1989; Praha – Politbyro 1954 – 1962. Číslo arch. souboru: 1261/0/11. 20. listopadu 1956. „Provedení doplňujícího balzamování těla Klementa Gottwalda.“ Příloha III. Str. 1.

¹⁶⁸ ABS MV. Fond A 2/1 i. j. 1254 Balzamizace těla Klementa Gottwalda – doplňující zpráva, dopis lékařů o stavu těla K. Gottwalda (1958). 15. září 1958. „Zpráva o doplňující balzamizaci těla s. Klementa Gottwalda a provozu Mausolea Klementa Gottwalda.“ Příloha III. Str. 1.

¹⁶⁹ Národní archiv. Fond: KSČ-ÚV-1945-1989; Praha – Politbyro 1954 – 1962. Číslo arch. souboru: 1261/0/11. Sv. 318. A. j. 403/11. 8. srpna 1961. „Doplňující balzamizace těla Klementa Gottwalda.“ Str. 1.

¹⁷⁰ ABS MV. Fond: A 2/2 i. j. 35. Vyslání československých lékařů pečujících o tělo Klementa Gottwalda do laboratoře Mauzolea V. I. Lenina a J. V. Stalina v Moskvě (1961). 30. prosince 1959. „Zpráva o stavu těla Klementa Gottwalda, o pracích vykonaných v souvislosti s péčí o tělo za rok 1959 a problémech při udržování těla Klementa Gottwalda.“ Str. 1.

Čs. lékaři podnikli též několik studijních výjezdů do moskevské laboratoře při Mauzoleu V. I. Lenina a J. V. Stalina, vždy tak proběhlo po řádné vzájemné dohodě vlád ČSR a SSSR. Velmi důležitou se stala ta, při níž se Z. Vacek a Z. Lodin zúčastnili od 25. listopadu do 13. prosince 1959 zvláštní konference pracovníků mauzolea.¹⁷¹ Zde se řešila zejm. problematika pozvolného rozkládání tkání, následného hnědnutí kůže a rozvinula se diskuze nad zlepšením klimatizačních zařízení. Čs. lékaři byli blíže seznámeni s inovovanou sovětskou metodikou balzamování rukou a obličeje. Mimo jiné lékaři navázali kontakt se svými bulharskými protějšky. Poté, co se naši lékaři dozvěděli, že kontakt sovětsko-bulharských odborníků na balzamování je bližší, než československo-sovětský, opakovaně žádali o schválení pravidelných studijních výjezdů do Mauzolea v Moskvě, čemuž Politbyro ještě na počátku r. 1961 vyhovělo.¹⁷²

Ze strany SSSR se mezi lety 1953 a 1955 na balzamování KG podíleli sověští lékaři, kteří své znalosti balzamování získali péčí o těla V. I. Lenina a J. V. Stalina, toho času uchovaná v Moskvě. K příležitosti 15. výročí osvobození ČSR obdržel od vlády ČSR Řád práce Sergej Rufovič Mardašev, sovětský odborník na posmrtné balzamování a ředitel laboratoře při Mauzoleu V. I. Lenina a J. V. Stalina. Pod něj spadali kolegové lékaři-balzamovači Boris Nikolajevič Uskov, Alexandr Sergejevič Pavlov, Jurij Alexejevič Romakov, Ivan Sergejevič Kuzněcov a Vladimír Vasiljevič Žuravlov, jimž byl udělen řád Za vynikající práci.¹⁷³ Největší zásluhy za vypracování a zdokonalení vhodné metody balzamování byly připsány S. R. Mardaševovi.

¹⁷¹ ABS MV. Fond: A 2/2 i. j. 35 Vyslání československých lékařů pečujících o tělo Klementa Gottwalda do laboratoře Mauzolea V. I. Lenina a J. V. Stalina v Moskvě (1961). 30. prosince 1959. „Zpráva o studijním pobytu s. dr. Vacka a s. dr. Lodina v Laboratoři Mauzolea V. I. Lenina a J. V. Stalina v Moskvě v době od 25. 11. do 13. 12. 1959.“ Str. 1.

¹⁷² ABS MV. Fond: A 2/2 i. j. 35 Vyslání československých lékařů pečujících o tělo Klementa Gottwalda do laboratoře Mauzolea V. I. Lenina a J. V. Stalina v Moskvě (1961). 13. února 1961. „Dopis MUDr. R. Vaněčka náměstkovi Mauzolea Klementa Gottwalda.“ Str. 1.

¹⁷³ ABS MV. Fond: A 2/2 i. j. 35 Vyslání československých lékařů pečujících o tělo Klementa Gottwalda do laboratoře Mauzolea V. I. Lenina a J. V. Stalina v Moskvě (1961). Duben, 1960. „Návrh dopisu vládě SSSR na vyznamenání lékařů.“ (Čj) Str. 1.

Dne 20. března 1962 padlo definitivní rozhodnutí o ukončení výstavy těla KG a na září 1962 stanovilo Politbyro neveřejný pietní akt uložení urny s popelem KG. Zpopelnění ostatků KG dostal za úkol tehdejší ministr vnitra L. Štrougal. Seshora krycí desky rudého sarkofágu poté instalovali symbol ratolestí. Složitá zařízení laboratoře Mauzolea byla předána Univerzitě Karlově. Od 31. března 1962 byla odvolána čestná stráž Památníku a 1. dubna 1962 MKG uzavřelo své brány jednou pro vždy.¹⁷⁴ Po r. 1989 ostatky KG našly útočiště na Olšanských hřbitovech ve společném hrobě s dalšími zasloužilými komunisty.

Jaký je správný postup při balzamování těla? V první řadě je nutné z těla odčerpat veškerou krev a dále vyjmout všechny orgány. Poté se vpraví tzv. balzám do krkavice, dutiny břišní a do stehenní tepny.¹⁷⁵ Pro stálou výstavu těl se používá dalších kosmetických úprav.¹⁷⁶ Toto je popis balzamování těla, který vydala jihokorejská Univerzita Gachon, jako příspěvek k diskusi ohledně smrti Kim Čong-ila. Můžeme se domnívat, že postup při udržení těla KG byl shodný.

Co se týče známého a často zmiňovaného odpadávání nohou a propadání hrudníku KG, v lékařských zprávách sepsaných po doplňujících balzamováních o ničem podobném zmínka není. O podobných problémech však víme z Mauzolea V. I. Lenina v Moskvě, kdy se museli vypořádat s propadáním hrudníku. V dnešní době se odhaduje, že vystavované tělo je původní pouze z 10 %.¹⁷⁷ Otázka oné téměř bájně receptury – po rozpadu SSSR se kromě mnoha zákulisních pikantností, dostal na světlo světa též jejich návod na balzamování. Při doplňujících balzamováních se lázeň, do které se tělo po dezinflaci chininem

¹⁷⁴ Národní archiv. Fond KSČ-ÚV-1945-1989; Praha – Politbyro 1954 – 1962. Číslo arch. souboru: 1261/0/11. Sv. 342. A.j. 433/19. 20. března 1962. „Přemístění ostatků KG na Vítkově.“ Str. 1.

¹⁷⁵ V případě V. I. Lenina, se jednalo o kombinaci glycerínu a acetátu draslíku. *Communists worship only ten percent of Lenin's embalmed body*. 23. července 2008. Poslední náhled: 30. června 2012. <<http://english.pravda.ru/history/23-07-2008/105864-leninbody-0/>>.

¹⁷⁶ HE-SUK, Choi. *Kim Jong-il's body will likely be embalmed*. 22. prosince 2012. Poslední náhled 1. července 2012.

<<http://view.koreaherald.com/kh/view.php?ud=20111222000764&cpv=0>>.

¹⁷⁷ Viz příloha č. 4.

na šest týdnů potápí, skládá z acetátu draslíku, alkoholu, glycerolu a destilované vody.¹⁷⁸ Toto je i v současné době postup udržování těla V. I. Lenina a původní sovětská vláda jej velmi bedlivě střežila, tudíž se můžeme domnívat, že totožného postupu „ponožování“ bylo použito i v případě balzamování KG.¹⁷⁹

¹⁷⁸ *Communists worship only ten percent of Lenin's embalmed body*. 23. července 2008. Poslední náhled: 30. června 2012. <<http://english.pravda.ru/history/23-07-2008/105864-leninbody-0/>>.

¹⁷⁹ *Preservation of Vladimir Lenin's embalmed corpse*. 1. ledna 2009. Poslední náhled: 10. července 2012. <http://www.liveleak.com/view?i=588_1230962222>.

Závěr

Velmi důležitou roli hrál v celé výše popsané „monstr“ akci Gottwaldův zeť Alexej Čepička. Ambiciózní právník se skvělými manažerskými schopnostmi se ujal, můžeme říct s nadšením, organizování přestavby Národního památníku zajisté s vidinou toho, že mu tato iniciativa vynese nejvyšší pozice ve státě. Rok 1953 v ČSR nebyl až tak rokem Gottwalda, ale rokem Čepičky. Tak jako doznala armáda pod jeho vedením změny po vzoru SSSR, tak se stejným způsobem snažil implantovat sovětskou metodu balzamování sem do ČSR. Po smrti J. V. Stalina a KG, v nichž měl velkou oporu, se jeho pozice otřásla a ani výstavba Mauzolea mu nezajistila pevné místo ve straně. Po kritice „Stalinova kultu“ v r. 1956 byl Čepička tím, koho destalinizovaná vlna smetla¹⁸⁰ ze stranických funkcí a v r. 1962 s sebou vzala i „jeho“ projekt. Můžeme se domnívat, že právě z jeho podnětu došlo k balzamování KG, nicméně o tom jasný důkaz chybí.

Známe režimní praxi, přejímání již zaběhnutých tradic a překrucování veřejně známých faktů k obrazu svému a jejich následnému "zmasování." Podobně jako tomu bylo např. se Spartakiádou, jejíž úkolem bylo zašlapat sokolské tradice, které se mohly stát (a jistou dobu také tak fungovaly) semeništěm protirežimního hnutí. Stalo se tak ale cestou hlásání návaznosti na slávu sokolských Sletů. Pompézní výpravu pohřbu KG můžeme považovat nejen za důkaz pevné pozice KSČ, ale též jako snahu strany o jakési ospravedlnění se u veřejnosti, že se vlastně nejednalo o nic neobvyklého. Pohřeb KG se jevil v zásadě stejný, jako pohřeb TGM a E. Beneše. Fakt, že předchozí dva emotivní pohřby prezidentů spojovala spontaneita občanů, vedení KSČ nahrazovalo smutečními nařízeními a z každé činnosti plynula do Prahy pečlivá hlášení o jejich plnění. Funkcionáře zajímala hlavně čísla. Každoročně přicházela na ÚV KSČ hlášení o návštěvnosti Mauzolea, zjišťovala se průměrná návštěvnost,

¹⁸⁰ PERNES, Jiří – POSPÍŠIL, Jaroslav – LUKÁŠ, Antonín. *Alexej Čepička: Šedá eminence rudého režimu*. 1. vyd. Praha: Brána, 2008. 305 s. ISBN 978-80-200-1669-0.

kolik se účastnilo delegací ze závodů, ze zahraničí atp. Ohlas občanů na samotnou výstavu, ale nikdy nikdo nezmiňoval. To nebylo pro funkcionáře důležité, vždyť se jednalo o „stranu,“ zde nemohlo existovat žádné nespokojené „já.“

Těž výběr místa pro MKG značil vypočítavost režimu. Národní památník vyrostl na svém místě díky píli tzv. Sboru pro vybudování památníku národního osvobození a pomníku Jana Žižky z Trocnova na vrchu Žižkově a idea výstavby, která se pak projevila i na výzdobě interiéru, v sobě spojovala národní hrdost a oddanost Legiím. To vše bylo pro stranu v zásadě nebezpečné, můžeme být rádi, že i díky husitským tradicím, ke kterým se komunisté oddaně hlásili a které vrch Vítkova reprezentuje, došlo jen ke stavebním úpravám Památníku a ne k jeho zničení. Všechny tyto experimenty pošpínily původní záměr, se kterým byla budova vystavěna. Došlo ke znehodnocení obrazu Národního památníku, který měl v první řadě fungovat jako symbol, na který by český národ mohl být hrdý. Dnes se najde jen málo těch, kteří by Národní památník na Vítkově nespojovali právě s nectnostmi komunistického režimu.

Na procesu balzamování KG však můžeme nalézt i kladné stránky. Bezesporu šlo o velký přínos tehdejší čs. vědě. Fakt, že ČSR v té době jako jedna z mála zemí světa společně se SSSR a Bulharskem uchovávala balzamované tělo bývalé hlavy státu, nás v tomto vědním směru do jisté míry privilegovalo. Přičteme-li k tomu fakt, že se nejednalo o místní tradici, doznal tento obor velkého vývojového skoku, i když dnes není vlastně zapotřebí. Navíc bychom měli zmínit, že v čs. vládu SSSR vložil nezměrnou důvěru, když našim lékařům předal své balzamovací znalosti, neboť o to samé žádali SSSR, dokonce i Číňané, ale až po vzájemném rozkmoření, tudíž byli odmítnuti.

Lékařský slovníček

Arterioskleróza – kornatění tepen

Gumma – zánětlivá nekrotická ložiska, příznak III. stadia syfilidy

Hemiplegie – obrna poloviny těla

Pancreatitis – zánět slinivky břišní (pankreas = slinivka břišní)

Phrenicus – frenický, brániční (= nervus phrenicus – brániční nerv)

Pneumonie - zánět plic (pneumón = plíce)

Syphilis – příjice, též tvrdý vřed (= lues)

Wassermannův test – test ke zjištění nákazy syfilidou pojmenovaný po Augustu

Paulu von Wassermannovi

Bibliografie

Knihy

ČERNÝ, Rudolf. Antonín Novotný: Vzpomínky prezidenta. 1. vyd. Česká Kamenice: PolArt, 2008. 422 s. ISBN 978-80-87286-00-5.

DUIKER, Wiliam. Ho Či Minh: Životopis. 1. vyd. Praha: BB/art, 2003. 583 s. ISBN 80-7341-166-0.

HÜBSCHMANN, Karel: *Venerologie pro mediky a lékaře*. 1. vyd. Praha: Státní zdravotnické nakladatelství, 1959. 506 s.

CHARVÁT, Josef. *Můj labyrint světa: Vzpomínky, zápisky z deníků*. 1. vyd. Praha: Galén, 2005. 570 s. ISBN 80-7262-266-8.

CHURAŇ, Milan. *Kdo byl kdo v našich dějinách ve 20. století*. 1. vyd. Praha: Libri, 1994. 687 s. ISBN 80-901579-5-5.

KÁBRT, Jan – VALACH, Vladislav. *Stručný lékařský slovník*. 5. vyd. Praha: Avicenum, 1979. 384 s.

KAPLAN, Karel. *Kronika komunistického Československa: Klement Gottwald a Rudolf Slánský*. 1. vyd. Brno: Společnost pro odbornou literaturu – Barrister & Principal, 2009. 375 s. ISBN 978-80-87029-53-4.

KNAPÍK, Jirí. *V zajetí moci: Kulturní politika, její systém a aktéři 1948 – 1956*. 1. vyd. Praha, Libri, 2006. 399 s. ISBN 80-7277-316-X.

MACURA, Václav. *Šťastný věk (a jiné studie o socialistické kultuře)*. 1. vyd. Praha: Academia, 2008. 351 s. ISBN 978-80-200-1669-0.

NAVRÁTILOVÁ, Alexandra. *Narození a smrt v české lidové kultuře*. 1. vyd. Praha: Vyšehrad, 2004. 413 s. ISBN 80-7021-397-3.

PERNES, Jiří – POSPÍŠIL, Jaroslav – LUKÁŠ, Antonín. *Alexej Čepička: Šedá eminence rudého režimu*. 1. vyd. Praha: Brána, 2008. 305 s. ISBN 978-80-7243-382-7.

PETIŠKOVÁ, T.: *Československý socialistický realismus 1948 – 1958*. Praha: Gallery, 2002. ISBN 0-86010-61-9.

PSŮTKOVÁ, Zdeňka – VAHALA, Zdeněk. *I nám vládli nemocní? Naši první prezidenti očima medicíny*. 1. vyd. Praha: Práh, 1992. 142 s. ISBN 80-900835-8-7.

Sbor pro vybudování památníku národního osvobození a pomníku Jana Žižky z Trocnova na vrchu Žižkově. *Památník národního obrození*. Státní tiskárna, Praha, 1928.

Politické dějiny světa v datech. II. svazek. 1. vyd. Praha: Svoboda, 1980. 1 825 s.

Slovník spisovné češtiny pro školu a veřejnost. S Dodatkem Ministerstva školství, mládeže a tělovýchovy České republiky. 2.vyd. Praha: Academia, 1998. 647 s. ISBN 80-200-0493-9.

Periodika, sborníky, články

Rudé právo, ročníky: 1953 – 1962.

Svět v obrazech: Zvláštní vydání, 1953, ročník IX., číslo 11.

ČERVINKA, Stanislav. Klement Gottwald na Vítkově – balzamizace těla v materiálech ÚV KSČ In *Securitas Imperii 7: Sborník k problematice bezpečnostních služeb*. Pro Úřad dokumentace a vyšetřování zločinů komunismu P ČR. 1. vyd. Praha, Themis, 2001. Str. 319 – 352. ISBN 80-85821-93-1.

GALANDAUER, Jan. "Zachvěl se, zakymácel rudý prapor náš - Vojensko-civilní pohřeb Klementa Gottwalda." *H a V*, 1/1995, str. 41 - 65.

ŠINDELÁŘ, J.: První máj – kultu čas. Z historie pražského Stalinova pomníku na Letné. Dějiny a současnost, 5 / 2010, ročník XXXII. s. 14 – 15.

VOJTĚCHOVSKÝ, Miloš. Čím stonali mocní ve 20. století. (IV):. Stručná patobiografická sonda do nedávné minulosti. Český a slovenský psychiatr 107 (4), s. 231 – 248. ISSN 1212-0383.

Online odkazy

MALCOLM, Jack. *Modern Mummies: 10 Surprising personalities who refused to lie down and play dead*. Poslední náhled: 1. července 2012. <http://english.ruvr.ru/radio_broadcast/2248959/50128859.html>.

McDONALD, Marc. *Lenin undergoes extreme makeover Lenin looks better than the day he died, his embalmer brags*. 1. března 2004. Poslední náhled: 29. května 2012. <http://www.artukraine.com/old/historical/lenin_makeover.htm>.

ROSENBERG, Jennifer. *Body of Stalin removed from Lenin's Tomb*. Poslední náhled: 29. května 2012. <<http://history1900s.about.com/od/worldleaders/a/stalinembalm.htm>>.

LI, Zhisui. *The embalming: Mao died at 12.10 am on 9 September 1976. Zhisui Li, Mao's doctor for 22 years, immediately faced a new challenge – the order to preserve the body for ever. Rumour has it that the body now on show in Tiannamen Square is wax; but communique from the Mao Memorial Hall reassure us it is real*. 8. října 1994. Poslední náhled: 29. května 2012. <<http://www.independent.co.uk/life-style/the-embalming-mao-died-at-1210-am-on-9-september-1976-zhisui-li-maos-docotr-for-22-years-immediately-faced-a-new-challenge--the-order-to-preserve-the-body-for-ever-rumour-has-it-that-the-body-now-on-show-in-tiannamen-square-is-wax-but-communiques-from-the-mao-memorial-hall-reassure-us-it-is-real-1441542.html>>.

Kim Jong-il death: North Korea pays last respects. 20. prosince 2011. Poslední náhled: 1. června 2012. <<http://www.bbc.co.uk/news/world-asia-16261060>>.

World: Europe. Communist bastion finally crumbles. 27. srpna 1999. Poslední náhled: 1. června 2012. <<http://news.bbc.co.uk/2/hi/europe/431854.stm>>.

Národní muzeum. *Národní památník na Vítkově.* Poslední náhled: 1. července 2012. <http://www.nm.cz/download/npv_pro_navstevniky.pdf>.

Ministerstvo kultury ČR. *Historie ministerstva.* Poslední náhled: 1. července 2012. <<http://www.mkcr.cz/scripts/detail.php?id=1839>>.

Communists worship only ten percent of Lenin's embalmed body. 23. července 2008. Poslední náhled: 30. června 2012. <<http://english.pravda.ru/history/23-07-2008/105864-leninbody-0/>>.

Preservation of Vladimir Lenin's embalmed corpse. 1. ledna 2009. Poslední náhled: 10. července 2012. <http://www.liveleak.com/view?i=588_1230962222>.

HE-SUK, Choi. *Kim Jong-il's body will likely be embalmed.* 22. prosince 2012. Poslední náhled: 1. července 2012. <<http://view.koreaherald.com/kh/view.php?ud=20111222000764&cpv=0>>.

Mauzoleum Klementa Gottwalda. 6. září 2006. Poslední náhled: 1. července 2012. <<http://www.louzecky.cz/mauzoleum/>>.

Archiválie

Národní archiv. Fondy:

KSČ-ÚV 1945-1989; Praha – Politický sekretariát 1951 – 1954.

Číslo arch. souboru: 1261/0/22. 21. července 1953. „Zpráva za období 14. 3. 1953 do 21. 3. 1953. Pobyť sověťských lékařů v ČSR.“

Číslo arch. souboru: 1261/0/22. 25. ledna 1954. „Odpověď ministra zahraničních věcí Václava Davida Anně Baramové, vedoucí mezinárodního oddělení ÚV KSČ.“

Číslo arch. souboru: 1261/0/22. 14. ledna 1954. „Dopis Anny Baramové, vedoucí mezinárodního oddělení ÚV KSČ, ministru zahraničních věcí Václavu Davidovi.“

Číslo arch. souboru: 1261/0/22. 20. července 1953. „Návrh na uvolnění 334,5 g stříbra, 9 g zlata a 11,5 g platiny.“

Číslo arch. souboru: 1261/0/22. 10. září 1953. „Návrh na uvolnění 1. 265, 5 g stříbra a 541 g zlata.“

KSČ-ÚV-1945-1989; Praha – Politbyro 1954 – 1962.

Číslo arch. souboru: 1261/0/11. 20. listopadu 1956. „Provedení doplňujícího balzamování těla Klementa Gottwalda.“ Příloha III.

Číslo arch. souboru: 1261/0/11. Sv. 318. A. j. 403/11.
8. srpna 1961. „Doplňující balzamizace těla Klementa Gottwalda.“

Číslo arch. souboru: 1261/0/11. Sv. 342. A.j. 433/19.
20. března 1962. „Přemístění ostatků KG na Vítkově.“

KSČ-ÚV-1945-1989; Praha – Ústav dějin KSČ (1946) 1950-1970.

Číslo fondu: 1065. 9. září 1954. „Dopis Jiřího Čecha a Jindřicha Veselého ministroví strojírenství Karlu Poláčkovi.“

Vojenský historický archív. Fond:

Ministerstvo národní obrany 1953.

Inv. č. 97, sign 79/6, karton 13. „Pohřeb Klementa Gottwalda.“

15. března 1953. „Rozkaz pro materiální zabezpečení vojsk, která se zúčastní pohřbu prezidenta republiky soudruha Klementa Gottwalda.“

17. března 1953. „Návrh na zařazení generálů při smutečních aktech.“

Inv. č. 1040, sign. 44/6, karton 250. „Výdaje s pohřbem Klementa Gottwalda.“

Duben 1953. „Výdavky spojené s pohřbem s. prezidenta Klementa Gottwalda.“

Inv. č. 2212, sign. 42/4/1, karton 406. „Úmrtí, státní pohřby.“

Inv. č. 2222, sign. 45/4/2, karton 408. „Pohřby. Rozkazy a směrnice.“

Inv. č. 408, sign. 89/1/7, karton 69. „Návrh na uložení lafety.“

Inv. č. 31, sign. 25/8/18, karton 4. „Návrh rozkazu prezidenta republiky.“

Inv. č. 2684, sign. 0021472, karton 596. „Výstavba Mauzolea Klementa Gottwalda.“

Inv. č. 269, sign. 0026068, karton 596. „Ukončení výstavby Mauzolea Klementa Gottwalda.“

29. prosince 1953. „Zpráva o ukončení výstavby Mauzolea Klementa Gottwalda – udělení odměn.“

17. listopadu 1953. „Zpráva pro politický sekretariát o ukončení výstavby Mauzolea Klementa Gottwalda.“

Inv. č. 2549, sign. 59/4, karton 555. „Dokumentace a zprávy z Mauzolea

Klementa Gottwalda.“

26. srpna 1953. „Zpráva pro politický sekretariát ÚV KSČ o projektové dokumentaci Mauzolea Klementa Gottwalda a návrh na její schválení.“

23. června 1953. „Zpráva o postupu prací a úpravy Mauzolea v Národním památníku na hoře Vítkově, ke dni 20. 6. 1953.“

25. června 1953. „Návrh na zajištění vybudování vývojového střediska pro vzduchotechniku.“

3. srpna 1953. „Mauzoleum presidenta s. Klementa Gottwalda – zpráva o zastavení prací.“

„Předání Národního památníku na Vítkově.“

Archív bezpečnostní složek Ministerstva vnitra. Fondy:

A 2/1 – Sekretariát ministra vnitra, I. díl

i. j. 469 Pohřeb Klementa Gottwalda (1953)

„Protokol smutečního průvodu na pohřbu presidenta republiky soudruha Klementa Gottwalda.“

„Vymezené prostory pro jednotlivé pražské obvody na trasu průvodu.“

„Organisační střediska k zajištění pohřbu soudruha Klementa Gottwalda.“

i. j. 513 Mauzoleum Klementa Gottwalda – zřízení (1953),

14. prosince 1953. „Výpis z usnesení politického sekretariátu ÚV KSČ ze dne 14. 12. 1953.“

i. j. 627 Národní památník na hoře Vítkově – směrnice pro pohřbívání (1954).

13. září 1954. „Opis usnesení polického byra ÚV KSČ ze dne 13. září 1954. K bodu 12 Provedení dodatečných úprav v Mauzoleu Klementa Gottwalda a doplnění Mauzolea potřebným zařízením.“

- i. j. 637 Mauzoleum Klementa Gottwalda – úhrada zlata, rozšíření stavu lékařů, recepty pro balzamizaci těla (1954 – 1955).
31. března 1954. „Návrh na úhradu 400 g zlata pro Mauzoleum Klementa Gottwalda.“
1. dubna 1955. „Opis usnesení politického byra ÚV KSČ ze dne 28. března 1955.“
5. září 1955. „Rozšíření stavu lékařů v Mauzolea Klementa Gottwalda.“
Rok 1954. „K bodu 3. Sundání rukavic Klementa Gottwalda.“
- i. j. 942 Mausoleum Klementa Gottwalda – balzamování těla, nahrazení vojenského stejnokroje těla K. Gottwalda civilním oblekem (1956).
9. ledna 1956. „Zpráva o provozu Mauzolea Klementa Gottwalda.“
Květen, 1957. „Návrh dopisu vládě SSSR o převlečení těla Klementa Gottwalda.“
14. května 1957. „Usnesení politického byra ÚV KSČ ze dne 14. května 1957.“
29. dubna 1957. „Nahrazení vojenského stejnokroje těla Klementa Gottwalda občanským oděvem.“
- i. j. 1254 Balzamizace těla Klementa Gottwalda – doplňující zpráva, dopis lékařů o stavu těla K. Gottwalda (1958)
15. září 1958. „Zpráva o doplňující balzamizaci těla s. Klementa Gottwalda a provozu Mauzolea Klementa Gottwalda.“
- i. j. 1682 pohřeb Klementa Gottwalda (1953).
- A 2/2 – Sekretariát ministra vnitra, II. díl
- i. j. 35 Vyslání československých lékařů pečujících o tělo Klementa Gottwalda do laboratoře Mausolea V. I. Lenina a J. V. Stalina v Moskvě (1961).
„Návrh dopisu vládě SSSR na vyznamenání lékařů.“ Duben, 1960.

A 6/3 – tajné rozkazy MNB a MV 1951 – 1956

i. j. 330 „Zajištění bezpečnosti v době pohřbu prezidenta republiky

s. Klementa Gottwalda a bezpečnostní opatření po dobu
národního smutku.“

i. j. 801 Tajný rozkaz MV 74/1955 (1955).

„Zajištění bezvadného chodu MKG.“

Přílohy

Seznam příloh

Příloha č. 1 - Pohřeb Klementa Gottwalda – 19. března 1953, tribuna u Národního muzea.

Příloha č. 2 - Tělo Klementa Gottwalda oděné v uniformě a s rukavičkami.

Příloha č. 3 - Tělo K. Gottwalda vystavené ve skleněném sarkofágu, v civilním obleku.

Příloha č. 4 - Péče o tělo V. I. Lenina.

Příloha č. 1. Pohřeb Klementa Gottwalda – 19. března 1953, tribuna u Národního muzea.

Příloha č. 2. Tělo Klementa Gottwalda oděné v uniformě a s rukavičkami.

Příloha č. 3. Tělo K. Gottwalda vystavené ve skleněném sarkofágu, v civilním obleku.

Пříloha č. 4. Péče o tělo V. I. Lenina.